

Yeniçağ ve Erken Modern Dönem Kavramları Arasında Osmanlı Klasik Çağı: Tanımlar ve Çalışmalar

Feridun M. Emecen*

New, Early Modern or a Classical Age: Definitions and Studies on Ottoman History

Abstract ■ This paper aims to review the so-called tripartite periodization of history that evolved into a key concept of historical studies in the early 18th century in Europe with a special emphasis on its application to Ottoman history, as well as the scholarly attempts to integrate the notion of dividing human history into three basic periods: The Ancient, Middle, and New/Modern ages. Among these, the New Age (*Neue Zeit - Yeniçağ*) has a continuing prominence in historical studies in Türkiye due to its unrivalled capacity for embracing Ottoman history in its broader sense. In Western academic terminology, the temporal period to which this refers is the modern age that heralded the coming of present days. Notwithstanding the prominent place of the New Age among Ottoman historians, the concept of the early modern period, instilled with concepts from Western historiography, gained solid ground in Ottoman studies. The Ottoman early modern period seeks to encompass certain elements of Ottoman experience in which close ties might be established with the historical developments in Europe between 1450-1800. However, both perspectives lack the ability to adequately encompass Ottoman history. Instead of these two perspectives resting heavily on a chronological sequence of events, this paper suggests a denomination for the period as “classical”, which will more properly apply to Ottoman history and promotes the idea that the Ottoman classical age forms a single entity beginning with the establishment of the Ottoman Empire and enduring till the Tanzimat (1839), when Ottoman political and social institutions were irreversibly affected by Western norms and standards.

Keywords: Periodization, Ottomans, New Age (*Neue Zeit*), classical age, early modern, modern history, history.

* İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi.

Giriş

Halil İnalçık'ın *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600* başlıklı kitabının intişarından bu yana Osmanlı tarihinin kuruluş ve yükseliş çağlarının Klasik Çağ/Dönem şeklinde tanımlanmasının yaygınlık kazandığı bilinmektedir. Klasik Dönem adlandırması genel olarak Tarih bölümlerinin çağ esasına göre yapılan anabilim dalı ayrımında “Yeniçağ Tarihi” ile örtüşen bir yer edinmiş gözük-mektedir. Osmanlıların kuruluşunun ardından devletleşme ve İstanbul'un fethi sonrası başlayan imparatorluk süreçleri, bunun peşinden gelen XVII. yüzyılda yaşanan krize kadar, genellikle Klasik Çağ'ın “kapsama alanı” dahilinde telakki edilmiş ve bu başlık etrafında genel Osmanlı tarihi anlatımları şekillenmiştir. Söz konusu devirler için yine Batı menşeli olan ama biraz daha geniş zaman dilimini ifade ve Osmanlıların global dönüşümünü en iyi şekilde temsil etmeye devreye sokulan “Erken Modern Dönem” tanımı dahi kendisine yer bulmuş ve bu iki adlandırma giderek yaygın hale gelmiştir. Tarihi süreci daha iyi anlamlandır-mak üzere periyotlara ayırma geleneği analizleri ve izahatı anlaşılabilir bir zemine oturtabilme bakımından fonksiyonel olduğu için kolay kolay vazgeçilmeyecek bir özellik gösterir. Osmanlı tarihi özelinde de sadece siyasî olayların akışı değil buna bağlı askerî, iktisadî, sosyal ve hatta kültürel gelişim/değişim (müspet veya menfi) veya sürekliliklerin bütününe ihtiva eden “dönemlendirmelere” yönelik teklifler bir ölçüde bu özellikten/ihtiyaçtan kaynaklanır. Aslında dönemlere ayırma meselesi, tarihinin tarihe hâkim olma çabasıdır, süreklilikleri, kesintileri veya dönüşümleri anlamak için kolaylık ve imkân sağlar. Zamanımızın pek çok tarihçisi her ne kadar hayli tartışmalı da olsa dönemlere ayırmanın gereğine inanır, geçmişin değerlendirilmesindeki önemine işaret eder.¹

Bu yazıda Osmanlı tarihinin seyri içinde Yeniçağ Tarihi adıyla belirlenmiş olan zaman sınırlandırmasının aslında neye delalet ettiği, Klasik Çağ ve Erken Modern Dönem tabirlerinin bunu karşılayıp karşılamadığı, daha özelleştirip özelleştiremediği veya bu husustaki tanımların ve çalışmaların mahiyeti gibi konularda bazı düşüncelerimi paylaşmak isterim. Bunu yapmaya çalışırken Yeniçağ

1 Bu hususta pek çok görüş yanında doğrudan şu esere bakılabilir: Jacques Le Goff, *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?*, trc. A. Berktaş (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2016). Onun uzun Ortaçağ kavramı meselesindeki tartışma noktaları üzerine İslam tarihi kapsamındaki bir değerlendirme: Thomas Bauer, *Neden İslam'ın Orta Çağı Yoktu: Antik Çağın Mirası ve Doğru*, trc. H.Y. Akçay (İstanbul: Runik Kitap, 2021). Ancak burada Batı merkezli temellendirmelere dayalı bir Ortaçağ zihniyeti üzerinden karşı çıkış kapsamında bir yaklaşım söz konusudur. Kendi içine dönmüş bir periyot mevzu bahis değildir.

adlandırmasının ortaya çıkışını, üniversite eğitimine ve akademik uzmanlaşmaya hâkim olma halini de ele alacağım. Yine Osmanlı özelinde dönemlere ayırma teknikleri içinde Klasik Çağ kavramının daha makul ve makbul bir çerçeve sağlayıp sağlamayacağını tartışmaya açmaktayım. Bunu yapabilmek için Yeniçağ, Erken Modern ve Klasik Çağ tanımlarının üzerinde durarak gerek genel tarihe gerekse Osmanlı tarihine -kronolojiyi de muhtevi olarak kavram haline gelme potansiyeli bulunan bu tabirlerin- nasıl “giydirilmeye” çalışıldığı konusunu merkeze alıp bir takım yeni yaklaşımları ortaya koymayı hedeflemekteyim.

Yeniçağ: Üçlü Çağ Taksimatının Ruhı

Batı merkezli dünya tarihçiliğinde bilhassa XVIII. yüzyıldan bu yana daha akademik genel tarih yazımında tarihî süreci çağlara ayırma uygulaması ortaya çıktığında bunun Hz. İsa merkezli bir tarihî kurguyu yansıttığına dikkat çekilir.² Bunlar Eskiçağ, Ortaçağ ve Modern olarak tanımlanmıştır. Tarihçi Christoph Keller (Cellarius: ö. 1707) bu terimleri, başlangıçtan Roma'nın ilk Hristiyan imparatoru Konstantin'in ölümüne (337) kadar Eskiçağ (historia antique); buradan 1453'te Hıristiyan Roma'nın sonuna yani İstanbul'un fethine kadar Ortaçağ (historia medii aevi); İstanbul'un fethi sonrasını ise tarihî dönüşümleri dikkate alarak Modern Çağ (historia aevi moderni) şeklinde bir tanımlama ile tasnif etmiştir.³ Bu

2 N. Alkan, “Tarihin Çağlara Ayrılmasında Üçlü Sistem ve Avrupa Merkezli Tarih Kurgusu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, II/9 (2009), s. 23-41. Keza, ayn. mlf., “Tarihin Çağlara Ayrılmasında Üçlü Sistemin Hıristiyan Batı Avrupa Kökleri”, *Türkiye’de Tarih Yazımı*, ed. V. Engin-A. Şimşek (İstanbul: Yeditepe Yay., 2011), s. 285-299; ayn. mlf., “Tarihin Çağlara Ayrılmasında Üçlü Sistem ve Türk İslam Tarihi'nin Çağ Taksimi Meselesi”, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, III/2 (2014), s. 43-64.

3 Bu tanımlamanın Hristiyan inancına dayalı olarak yapıldığı tezi, aslında olay örgülü yaklaşım olarak yukarıda belirtilen açıklamalarla bağdaşmaz. Bunun için bk. N. Alkan, “Tarihin Çağlara Ayrılmasında Üçlü Sistem”, s. 29-34. İ. Kafesoğlu, “Türk Tarihinde Çağlar Meselesi”, *Türk Kültürü*, XXII/254 (Haziran 1984), s. 343'te: “...sırf öğrenim bakımından çağ taksimi ilk defa XVII. yüzyılın sonlarında Almanya'da Halle Üniversitesi profesörlerinden Ch. Cellarius (ö. 1707) tarafından yapılmıştır. Buna göre Hristiyanlığı resmî din olarak kabul eden Roma imparatoru büyük Konstantinus (ö. 337)'a kadar Eskiçağ, İstanbul'un Türkler tarafından fethine kadar (1453) Ortaçağ, sonraki devir Yeniçağ sayılmıştır. Tarih çalışmalarında daha ilmi plana girildiği zaman Eskiçağ'ın Batı Roma İmparatorluğunun çöküşü (476) ne kadar devamı uygun mütalaa edilmiş, Ortaçağ'ın nihayeti olarak da Batı'da Hümanizm ve Rönesans hareketlerinin görüldüğü XVI. yüzyıl başları alınmıştır. Sonra da buna Fransız ihtilalinin husule getirdiği büyük tarihi değişiklik dolayısıyla 1789'dan zamanımıza kadar devam eden Sonçağ ilave edilmiştir” denmektedir. Bundan dolayı Hristiyanlık çerçevesi dışında

gelenek ders kitapları vasıtasıyla XIX. yüzyılın sonlarından itibaren genel dünya tarihi seyri içinde ama Osmanlı tarihini bu ana çizgiye dahil ederek sürdürülmüş, hatta Türk tarihçiliğinde de benimsenmiş durumdadır. Çağlara taksim meselesinin Osmanlı tarihçilerinin gündemine XIX. yüzyılın ikinci yarısında girmiş olması beklenebilir bir husustur. Avrupa tarihçiliğinden etkilenerek tamamlayamamakla birlikte döneme göre “modern” manada I. Ahmed devri sonuna kadar getirebildiği bir Osmanlı tarihi kaleme alan Hayrullah Efendi’nin üçlü çağ sisteminden söz ettiği hatta sadece Avrupa tarihi değil İslam ve Osmanlı tarihi özelinde de bu taksimata dair bazı bilgiler verdiği dikkati çeker. Ona göre Avrupa menşeli yeni usul veya ilmî tarihçilikte (fenn-i târih) geçmiş, kısımlara ayrılarak incelenir, bu anlamda Avrupalı müverrihler tarih yazımını üç ana bölüm halinde planlamışlardır.

Hayrullah Efendi, bu üçlü taksimata ait tanımlamaları Fransızcadan aktarılan ilk kısım için kurûn-ı ûlâ ifadesini tercih eder. Anlaşılacağı üzere Fransızcasındaki gibi Eski/Antik Çağ karşılığıyla değil İlkçağlar manasını vererek tercüme etmiş veya uyarlamıştır. Kurûn-ı ûlânın sınırlarından söz ederken bunun Batı’da gelişen fenn-i tarihte Hz. Adem’den V. asra kadar getirildiğini belirtmiştir. V. asır ile XV. asır arasını yine Fransızcadan çevirdiği kurûn-ı vustâ (yani Ortaçağlar) ile karşılar. XV. asır sonrasını ise kendi yaşadığı yıla kadar olan zaman dilimini karşılamak üzere (histoire moderne) kurûn-ı ahîr (yani Sonçağlar) diyerek adlandırır. Bu sonuncu tercüme tercihiyle Yeniçağ kullanımını bir ölçüde devre dışı bırakmış görünür. Çünkü modern dönem “Yeniçağ” değil “Sonçağ” olarak kabul edilmiş durumdadır. Tabii ki bu anlaşılabilir bir tercihtir, çünkü Hayrullah Efendi’nin yaşadığı dönemde henüz “modern” kelimesi Türkçede kullanılmadığı gibi okur-yazar kesim de bu kelimeye/kavrama aşına değildi. Ayrıca Hayrullah Efendi, Avrupalı müverrihler tarafından bu üçlü taksimatın kendi içinde hadisata ve dönüşümlere göre üçer fasıla ayrıldığını belirtip bunları uzun uzadıya açıklamıştır: Kurûn-ı ahîrin ilk faslı Amerika’nın keşfinden Vestfalya anlaşmasına; ikinci faslı Vestfalya’dan “Fransa’nın Büyük Zorbalığı” diye tanımladığı Fransız devrimine; üçüncü faslı ise bu “fetret”ten yani Fransız devriminden 1852’ye kendi zamanına kadar ulaşır. Hayrullah Efendi, Avrupa tarihine göre yapılan bu taksimatın başka

İslam tarihçilerinin dönemlemelerde kendi dünyalarına ait taksimatı ortaya koydukları da bilinir. Bu bakımdan bu gibi yaklaşımlarda geriye dönük bir “bit yeniği” aramak yerine dönemin insanların zihin dünyaları açısından nasıl bir düşünüş içinde olduklarının farkına vararak daha serinkanlı temayüller sergilemek gerekmektedir. Öte yandan Türk ve Moğol tarihi kapsamında içe dönük olarak dönemlere ayırma teklifleri de mevcuttur. Bir örnek için: Claus Schönig, *Von Hunnen, Türken und Mongolen: Eine vorgeschlagene Periodisierung der türkischen Geschichte*, 3. gözden geçirilmiş baskı (Bonn: Orient-Institut Istanbul, 2011).

milletlerin tarihi gelişimine uymadığının farkındadır. Fakat İslam ve Osmanlı tarihi özelinde de bu üçlü adlandırmadan vazgeçmeyerek bu tarihi süreci söz konusu kurûn/çağlar içine hapsedip Hz. Adem'den Hz. Musa'ya; Hz. Musa'dan Hz. Peygamberin Hicret senesine; nihayet Hicretten Sultan Abdülaziz devrine yani kendi yaşadığı döneme kadar gelen bir taksimat yapar. Taksimat meselesinin tam olarak tesbitini Encümen-i Daniş'in kararına bırakır ama son safhayı yani kurûn-ı ahîrin ikinci kısmının dördüncü tabaka itibarıyla tamamen Osmanlı tarihine hasredilebileceğini söyleyip bu minvalde eserini planladığını yazar.⁴

Onun gibi ağırlıklı olarak tarihini yeni usullere göre yazmaya çaba sarf eden Ahmed Cevdet Paşa da Avrupalı müverrihlerin taksimatını yansıtırken, hilkat-ten Roma imparatorluğunun çöküşüne kadar geçen devreyi tarih-i atik; oradan İstanbul'un fethine yahut Amerika'nın keşfine kadar gelen dönemi kurûn-ı vustâ; buradan da kendi zamanına uzanan asırları tarih-i cedîd şeklinde anmıştır. Bu sonuncu dönem için tarih-i cedîd deyimini kullanması, tam da Yeniçağı karşılıyordu. Belki kendi döneminin siyasi atmosferinde ahîr/son kelimesini problemli bulmuştu. Fakat o bunun Avrupa tarihinin genel çizgisi içinde anlamlı olacağını da farz ettiğinden ayrıca Hayrullah Efendi'ye benzer tarzda alternatif olarak İslam ve Osmanlı tarihi özelinde Hz. Adem'den Hz. Peygambere uzanan dönem için tarih-i atik; ondan sonraki kendi zamanına uzanan devir için ise tarih-i cedîd tanımlamasını yapmaktan geri durmadı.⁵ Cevdet Paşa'nın tarihî devirlere bu geniş uzanımlı bakışı Osmanlı tarihi bağlamında tehlikeli "organizmacı", yani devletin ömrünü insanlara benzeten, dolayısıyla çöküş ve yıkılmayı son kertede öngören İbn Halduncu yaklaşımın uzağında pek "suya-sabuna" dokunmayan bir anlayışın ifadesiydi. Bütün bu yaklaşımlar kurûn-ı ulâ, kurûn-ı vustâ ve kurûn-ı ahîr/cedîd tanımlamalarını XIX. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan çeşitli tarihler ve ders kitaplarına yansıtacaktı. Bununla birlikte yeni tasnif yapanlar da yok değildi; fakat bunlar Avrupalı kalemdaşlarının etkisini taşıdığından söz konusu üçlü kalıba İslam ve Osmanlı tarihini sığdırma çabaları eksilmedi. Anlaşılmayan husus üçlü tasnifin son kısmında kendini gösteriyordu. Nitekim bir dünya tarihi (*Târih-i Âlem*, İstanbul ts.) yazarı için kurûn-ı ulâ başlangıçtan Hz. Peygambere ve Hicrete;

4 Hayrullah Efendi, *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Târîhi*, c. I (İstanbul 1271), s. 119-122.

5 Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, c. I (İstanbul 1309), s. 213. Cevdet Paşa ayrıca şöyle bir ifadeye bulunur: "...bu târih-i cedîdin bir kısmı olan onbeşinci asr-ı milâdînin ehemmiyet-i mahsûsası derkârdır ki ma'ârif ve sanâyi'i derece-i kemâle getiren Avrupa ol asırda bu medeniyet yoluna girmiştir ve ol asırda yani İstanbul'un fethinden sonra Devlet-i Aliyye kuvve-i bahriyyeye heves ve râğbet etmişidi..."

kurûn-ı vustâ, Hicretten II. Mahmud'a, onun yeni nizamlarına ve yeniçeri ocağını ilgasına geliyordu; kurûn-ı ahîre ise Yeniçeri ocağının kaldırılmasından itibaren "tarih-i asrı" (o dönemi veya modern dönemi) ihtiva ediyordu.⁶ Açıkça son dönem için kullanılan tarih-i asr, tarih-i cedid, kurûn-ı ahîr terimleri Yeniçağ ve Yakın/ Sonçağ tanımlamalarındaki müphemiyetin de bir işareti gibiydi.

Öte yandan XIX. yüzyılın önemli edebi simalarından Ahmed Vefik Paşa, Dârülfünun'un açılışında verdiği ilk ders olan "Hikmet-i Tarih" başlıklı konuşmasında insanlık tarihinin geçirdiği safhaları belirli dönemler içerisinde tasnife çalışırken Avrupa'daki alimlerin bu manadaki dönemlendirme çabalarından söz edip ardından İslamî görüş çerçevesinde "Fıtrat"tan (yaratılış) âna yani kendi yaşadığı zamana kadar geçen süreç içinde en büyük dönüşümün Hz. Peygamberle başladığını belirtir. Bu uzun dönemi iki ana kısma taksim ederek Fıtrat'tan Hicrete kadar geçen 56 asırlık devre "Ezmine-i Mütekaddime", Hicretten bugüne uzanan 13 asırlık ikinci kısma ise "Ezmine-i Müteahhire" der. Yani burada ana omurga olarak Eski Zamanlar ve Yeni Zamanlar tanımlamaları öne çıkar. Üstelik söz konusu bu zaman dilimlerinin kendi içinde bazı rükünleri olduğunu belirtir. Eski Zamanları, dört fasla ayırır. Bunun dördüncü faslı Hz. İsa ile yani "Milad" ile başlar ve Hicret'e kadar sürer. Ona nazaran İslamiyet'in zuhuru bütün dünya tarihi için yeni bir başlangıçtır ve Yeni Zamanlar'ın bununla başlaması her açıdan doğru bir zemin sağlar. Ahmed Vefik Paşa, bu devrimci kırılmayı organizmacı bir bakış etkisi içinde kalarak ilk faslı "Şebâbi" (gençlik) şeklinde anar. İkinci fasıl "Nümüvvî" yani yetişkinlik dönemidir. Devlet-i Hülefa'nın ikiye bölünmesi, doğuda yer yer türeyen yeni idareler batıda ise vahşetin büyümesi sırasında imparatorların zillete düşüp papaların kudret kazanması ve yeni hükümetlerin zuhuru bu dönemdedir. "İstivaî" yani duraklama faslı üçüncü devri gösterir. Haçlı seferleri, Cengiz Han'ın zuhuru, her tarafı zulmün kaplaması, papalığın gücünün artması ve imparatorluğun Almanlara intikali bu faslı oluşturur. "İnhitâtî" yani çöküş faslı olan dördüncü devreyi Timur'un ortaya çıkışı ve sonrası Osmanlı devletinin ve diğer taraftan Cenova ile Venedik'in yükselişi, "hüner ve marifetin" Araplardan Avrupa'ya intikaliyle başlayan icatlar, Protestanlık ve Avrupa'da nizamın tesisi, medeniyetinin zuhuru

6 Süleyman Hüsnü Paşa'nın görüşleri ve tarih üzerine yazdıkları için bk. A. Efe, "Süleyman Hüsnü Paşa'nın Tarih Algısı", *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, IX (2004), s. 207-215; ayrıca bk. N. Alkan, "Ahmed Cevdet Paşa ve Süleyman Hüsnü Paşa'da Fenn-i Tarih ve Tarihin Çağlara Ayrılması", *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, ed. M. F. Gökçek (Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yay., 2014), s. 712-722.

teşkil eder. Ona göre bu dört faslı ihtiva eden kısma bazı tarihlerde “Ezmine-i Mutavassıta” yani orta zamanlar denilir, bundan sonrası ise “Ezmine-i Cedîde ve Muahhara” yani yeni ve son zamanlar olarak sayılır.⁷ Anlaşılacağı üzere Ahmed Vefik Paşa da bu kertede Avrupa tarihinin kendine has bölümlenmelerine itibar etmiş fakat ana omurgada temel kırılmayı İslam’ın zuhuruna bağlamıştır. Öte yandan muhtemelen Yeni ve Son zamanları zihninde tutarak Hicrî IX. asırda (XV. yy) matbaanın icadı, İstanbul’un fethi ve Amerika’nın keşfinin bütün dünyada büyük bir yenilik ve görünüm kazandırdığını ifadeyle bundan sonraki gelişmeleri dört fasla ayırmıştır. İlk faslı doğuda Şi’a’nın batıda ise Protestanlığın ortaya çıkışı, Osmanlı ve İspanya devletlerinin güç kaybetmeleri medeniyetin zuhuru; ikinci faslı Tatar kabilelerinin Çin’e girmesi, Hindistan, Fransa ve Hollanda’nın genişlemesi, Rusya’nın zuhuru; üçüncü faslı Fransa cumhuru, Napolyon’un cenkleri, Amerika Cumhurlarının teşekkülü, İngiltere’nin deniz gücünü artırması ve Vak’a-i Hayriyye; dördüncü faslı ise zamanının olayları ile son bulduğunu belirtir. Kısaca onun da üçlü sistem içinde kendine has bir farklı dönemlendirme yapma gayreti içinde olduğuna iştibah bulunmaz.

Aslında yeniçağ kavramının ilginç hikayesi bir ölçüde Alman akademik çevrelerinde zemin bulmuştu. XIX. yüzyıl sonlarında tarihçiler 1500-1789 arasını bir bütünlük içinde algıyordu. Modernin eş anlamlısı olarak Yeniçağ (Neuzeit) tabiri de kullanılmaya başlanmıştı. Terim modern çağı Ortaçağ’dan ayıran bir özellik kazanmıştı, üstelik bu haliyle XVI. yüzyıldan beri biliniyordu. Bunu XIX. yüzyılda “Daha Yeni Dönem” (neueste Zeit) adlandırması izleyecekti, bu haliyle Yeniçağ, moderniteye doğru ilerlemenin bir ara devresi haline geliyordu. Bir ölçüde de modernitenin teşekkül ettiği devreyi niteliyordu. Weber de “Neuzeit”in başlamasından söz etmekteydi. Böylece Yeniçağ kavramı köklü şekilde Almanya’da geliştirildi hatta “Erken Yeniçağ” adlandırması dahi yapıldı.⁸ Almanya’daki Yeniçağ

7 Ahmed Vefik Paşa, *Hikmet-i Tarih*, yay. R. Demir-B. Yurtoğlu-A. Utku (Konya: Çizgi Kitabevi, 2013), s. 30-35. Bu ders notları 1863’te *Tasvir-i efkâr*’da tefrika edilmiş sonra da kitap halinde neşredilmiştir.

8 Almanya’daki gelişme için bk. *Erken Modern Avrupa Tarihi: Esaslar I*, haz. H. Scott, trc. İ. H. Yılmaz, (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yay., 2022), s. 36-42. Keza Le Goff’un uzun Ortaçağ tezini 18. yüzyıla kadar uzatması ve Yeniçağ’ı buradan başlatmasına itirazlar, Yeniçağ’ı da doğrudan ilgilendirecek bir mahiyet arz etmiş; Ortaçağ’ın 18. yüzyıla kadar uzatılmasının zor olduğu, öncesi ve sonrası eklenerek de bir tanımlama yapılamayacağı, yaşananın bir Antikçağ sonrası olduğu ve bunun da Yeniçağ öncesi olarak nitelenebileceği, bundan hareketle Avrupa merkezli tarih yazımında Erken Modern Çağ diye bilinen Yeniçağ kavramını benimsemenin daha makul bulunduğu fikri öne çıkmıştır. Bu görüşte Ortaçağ kavramı

kullanımı macerası, muhtemelen o sırada gelen Alman akademisyenler vasıtasıyla Türkiye’de de Cumhuriyet döneminde Üniversitenin yeniden şekillendirildiği devrelerde etkili olmuştur. O kadar ki zamanla Üniversitelerin Tarih bölümlerinde Eskiçağ, Ortaçağ, Yeniçağ ayırımı, akademik sistem dahilinde iki eklemeye genel Tarih öğretiminin “akademik disiplin sınırlarını” belirleyerek yerleşecekti. Bu son eklemeler zamanla isim değiştirse de çağ sistemi bünyesinde en makul adlandırma, Yeniçağ’ın ardından gelen ve modern/muasır zamanları ifade etmek üzere kullanılan Yakınçağ veya Sonçağ olacaktır.

Çağlara ayırma aslında genel tarih akışını zaman çizgileri sınırları içinde tanımlamak üzere ortaya atılmış görünmektedir. Sonçağ kavramı ise zamanımızdan geleceğe uzanan yolda, sanki artık çok uzun bir dönemi ifade edecek bir şekle bürünerek eski, orta, yeni ve yakın terminolojisinin bir ölçüde nihâit merhalesini oluşturmuştur. Belki tarihin çağ sistemini kavramsallaştırma süreçlerinin bu şekilde isimlendirilmesi açısından gerçekten bir sonu gelmiş durumdadır. Asıl ironi ise hiç şüphe yok ki Sonçağ terimindedir. Sonçağ: kime ve hangi zamana göre suali ise muhtemelen gelecek nesillere taşınacaktır.

Çağ sisteminin tarih çalışmalarında önemi kabul edilmekle birlikte bunun Türk tarihine uygulanmasındaki problemler de zihinleri meşgul etmiş görünmektedir. Özellikle üçlü çağ tasnifine karşı Türkler gibi Avrupa dışındaki diğer milletlerin tarihlerinin söz konusu kalıplar içine alınamayacağı noktasında çeşitli tenkitler yapılmıştır. Öncelikle bu tasnif tarzının Avrupa tarihi için belki doğru olduğu ama diğer milletlere uymayacağı ileri sürülmüştür. Bununla beraber terminoloji ihdasıyla alakalı alternatif bir çerçeve sunulmaktan genel anlamda kaçınılmış yine bilinen kalıplar dahilinde Türk tarihinin muhtelif dönemlerini tanımlama gayreti gösterilmiştir. Mesela Türk Eskiçağı denilirken aynı terim üzerinden geçmiş bölümlendirilmiş ama başlangıç verilmeksizin belirsiz bir döneme işaret edilmiştir. Türk Ortaçağı ise Karahanlılar ile başlatılabilir ve 1839 Tanzimat dönemine kadar getirilebilir. Yeniçağ için Tanzimat’tan Cumhuriyete uzanan kısa bir dönem söz konusudur. Türk Sonçağı haliyle Cumhuriyetle başlar ve halen devam eder. Okutulacak derslerin de bu sisteme uyması beklenir.⁹

tamamen terkedilerek Yeniçağ’ın başlangıcını 11. asrın sonundan başlatmak, bunu da kendi içinde devrelere ayırmak (Erken veya İlk modern Çağ ile 18. yüzyılın sonlarına doğru Modern Çağ) makul görülmüştür: T. Bauer, *Neden İslam’ın Orta Çağı Yoktu*, s. 148-150.

9 İ. Kafesoğlu, “Üniversite Tarih Öğretiminde Yeni Bir Plan”, *Tarih Dergisi*, 19 (1964), s. 1-13.

Öte yandan çağlara ayırma belirli bir devlete veya siyasî yapıya ait özel dönemlendirme teşebbüslerinden âri bir özellik de kazanmıştır. Daha genel bir sistemi öngörür, zamanı bugünden geriye doğru işleterek (retrospektif) belirli devreleri kategorize eder. Bugün akademik disiplin olarak Tarih Bölümlerinin anabilim dalı yapılanmasında çağ sistemi zaman tanımlarına göre eski, orta, yeni ve yakın olarak hiç olmazsa kendi içinde zaman dizilimi itibarıyla tutarlı bir çizgi izlerken, değişik gerekçelerle bu sisteme uygun olmayan iki farklı anabilim dalının eklenmesi en azından çağ sistemi içindeki -her ne kadar eleştirilirse eleştirilsin- ıttırıcı açık şekilde bozar. Bu iki yeni anabilim dalı zaman akışı yerine tematik bir özellik taşır, farklı ilişki ağları içinde hocalara kürsü ihdası için oluşturulmuş görünür.¹⁰ Bu meselenin kürsü sisteminden anabilim dalı sistemine geçişte de sürdürülmesi, oluşan yapıları bozmama anlayışının bir sonucu gibi okunmalıdır. Akademik disiplin içinde alanların belirlenmesinde ve ihtisas sahalarının oluşturulmasında tematik ayırımların önemi şüphesiz büyüktür.¹¹ Fakat muhtemelen belirli bir mutabakatın oluşmaması, yapılan tekliflerin de genel bir kabule dönüşmemesi sebebiyle çok

10 Bu anlamda Zeki Velidi Togan için ihdas edildiği açık olan Umumi Türk Tarihi Kürsüsü (1948) ile Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünün iç meselelerinden kaynaklandığı anlaşılan; Yeni ve Yakınçağlar Kürsüsünden Ortaçağ kürsüsüne geçen sonra da 1961'de M. H. Yinanç, Cavid Baysun ile birlikte yeni bir kürsü kurulması için verdiği teklif kabul edilen Tayyib Gökbilgin için tesis edilen Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Kürsüsü zikredilebilir. Bilahire bu sisteme 1982'de önceleri Yakınçağ Tarihi Kürsüsü ile birlikte anılan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı eklenecektir. Bunlar için bk. K. Özcan, "Üniversite Tarih Eğitiminde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'nın Yeri", *Cumhuriyetin 80. Yılında Üniversitelerde Tarih Öğrenimi, Araştırmaları ve Yayınları Semineri, Bildiriler* (İstanbul: Globus Dünya Basım, 2004), s. 129-145; A. Terzi, "Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı'nın Tarihçesi", *Cumhuriyetin 80. Yılında Üniversitelerde Tarih Öğrenimi, Araştırmaları ve Yayınları Semineri, Bildiriler* (İstanbul: Globus Dünya Basım, 2004), s. 285-302.

11 İlginç olan taraf Cumhuriyet döneminde Edebiyat Fakültesinin Tarih programında kürsü ve sertifika sistemi bünyesinde tematik derslere göre bir ayırımın söz konusu olduğu görülüyor. 1929'da Tarih Bölümü, Asr-ı Hâzır ile Türkiye Tarihi gibi iki ana bölümden oluşuyordu. 1932'de üniversite reformu sancıları çekilirken, A. Malche raporunda kürsü sistemini derslerle karışık olarak dört başlıkta toplamıştı. Bunlar Eski Medeniyetler: Şark Yunan Roma; Türkiye Tarihi, Ezmîne-i Cedîde ve Türkiye ile Avrupa Münasebeti Tarihi; Şark ve Garp Sanatı Tarihi idi. 1947-48'de reform sonrası daha oturmuş bir yapı içinde Eskiçağ, Ortaçağ, Yeni ve Yakınçağ sistemi yerleşmiş görünüyor (bunlar ve ilgili literatür için bk. A. Arslan, "Türkiye'de Tarih Bölümü'nün Kuruluşu", *Cumhuriyetin 80. Yılında Üniversitelerde Tarih Öğrenimi, Araştırmaları ve Yayınları Semineri, Bildiriler* (İstanbul: Globus Dünya Basım, 2004), s. 1-22.

tenkide uğrasa da çağlar ve ona eklenen iki tematik disiplin dalı, bugün hâlâ Tarih bölümlerinin akademik kriterleri içinde hassasiyetle konumunu muhafaza hatta doçentlik alanlarını da belirlemeye devam etmektedir.

Tarih bölümlerinin çağ ayırımına dayalı anabilim dalı yapılanması içinde Osmanlı tarihi kabaca Yeniçağ Tarihi ile Yakınçağ Tarihi sınıflandırması içinde kabul edilir. Tabii ki bugünkü anabilim dalı sisteminde bu ikiliye Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi'ni de eklemek gerekecektir. Zaman akışkanlığını bozan bu sonuncu tematik anabilim dalı aslında her iki çağı da içine alacak bir genişlik gösterir. Fakat her şeye rağmen Yeniçağ Tarihi tanımlamasının mahiyeti konumuz itibarıyla öne çıkar. Anabilim dalı ders sistemi içinde bu alanın genel dünya tarihi bağlamı olduğuna şüphe bulunmaz, burada problem Osmanlı özeli için Yeniçağ kullanımının akademik disiplin dalı olarak hangi tarihleri esas aldığındadır. Bu hususta “resmîleşmiş” sayılabilecek anlayışlarla oluşan genel kabuller, kronolojik sınırlamalar itibarıyla Yeniçağ Tarihi anabilim dalının hududunu 1453-1789 arasına hapseder. O kadar ki doçentlik alanı itibarıyla bu iki çağın yani Yeniçağ ile Yakınçağ'ın sınırlarındaki belirsizlik adaylar için ciddi bir problem dahi teşkil etmiştir.¹² Ortaçağ tarihi anabilim dalının son sınırı yahut Yeniçağın başlangıcı için ise bu kadar sentetik bir tartışma gündemde henüz yer edinmemiş görünür.

Aslında başlangıç itibarıyla bu iki çağın yani Yeniçağ ile Yakın/Sonçağın bir arada anıldığı bilinmektedir. Yeniçağ Tarihi 1933'te “Yeni ve Son Zamanlar Tarihi” adıyla teessüs etmiştir.¹³ Sonra Yeniçağ olarak müstakil hale gelirken Son ve Yakın Zamanlar Tarihi 1947'de ortaya çıkmış; böylece belirli bir ayırım söz konusu olmuştur. Esas itibarıyla Yeniçağ Tarihi, Yakınçağ ve Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi'ne ait dersleri bir arada ihtiva eden bir yapılanma da göstermiş, kürsü sisteminde zaman içindeki değişimlerle her biri ayrı disiplinler haline gelmiştir. Bu durum sistemin oturduğu 1970'lere kadar sertifika ve kürsü anlayışındaki dalgalanmalarla ve iç içe geçmişlikle de tebarüz etmiştir.¹⁴

12 Yakın zamanlarda doçentlik alanı itibarıyla Yeni ve Yakınçağ'ın müşterek hale getirildiği ama çeşitli mahzurlar yüzünden tekrar ayrıldığı malumdur. Bunda jüri üyelerinin ihtisas alanları ile çoğu kez adayın çalışma sahası arasındaki keskin farklılık rol oynamış durumdadır.

13 1935'te faaliyete geçen Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin Tarih bölümü de İstanbul'daki gibi üç zümreden oluşmuştur: Eski Zaman, Orta Zaman, Yeni ve Son Zaman.

14 Yeniçağ Tarihi kürsüsünün serencamı hakkında bk. M. Ak, “Üniversite Tarih Eğitiminde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü/Anabilim Dalı'nın Yeri”, *Cumhuriyetin 80. Yılında Üniversitelerde Tarih Öğrenimi, Araştırmaları ve Yayınları Semineri, Bildiriler* (İstanbul: Globus Dünya Basım, 2004), s. 103-128.

Kısaca Yeniçağ Tarihi'nin Osmanlı tarihi özelinde ihtiva ettiği zaman dilimi nispeten nötr bir özellik gösterirken, genel bir dönemlendirme peşinde koşanlar, bu terminolojiyi tamamen bir tarafa bırakarak 1970'lerden sonra gelişen sosyal tarih yöneliminin tesiriyle onu kendi içinden siyasî, askerî, ekonomik, sosyal, kültürel vs. gibi gelişmeler yahut inkırazlar muvacehesinde tanımlamayı tercih etmiş gözükmüşler. Buna karşılık alan belirleyicisi olarak araştırmalarının başına Yeniçağ Tarihi'ni ekleyen akademisyenlerin mevcudiyeti de söz konusudur. Onlar Yeniçağ zamana bağlı olarak hangi sınırlar içinde kabul ettiler bilinmez, fakat daha çok XV-XIX. yüzyıllar arası için bu terminoloji üzerinde mutabakat oluştuğu makale adlarından anlaşılır. Birkaç örnek vererek bu bahsi kapatmak isterim. Mesela bir araştırmacının makalesinin başlığı: "Yeniçağ'da Sefere Giden Osmanlı Ordusunda Top Sevkiyatı";¹⁵ diğeri "Yeniçağ'da Avrupa'nın İstanbul Algısı: Lettere di Costantinopoli";¹⁶ daha yeni bir başkası "Osmanlı Yeniçağ'ında Toprağa Dayalı Askerî ve Ekonomik Yapının Temsilcileri Olarak Zâimler: Amasya Örneği (1700-1740)"¹⁷ başlıklarını taşımaktadır. Bununla beraber çağ belirlemek üzere Yeniçağ başlığının tercihinin yaygınlaşma eğiliminin yine de kısıtlı kaldığı açıktır.¹⁸ O kadar ki onun yerini almaya aday "Erken Modern" terimi tamamen Avrupa merkezli bir yaklaşımken, Türkiye'de yapılan daha eski tarihli çevirilerde Erken Modern'in

15 T. Öztürk, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 181 (2009), s. 135-152.

16 Ö. Kumrular, 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi. Türk ve Dünya Kültürlerinde İstanbul, Bildiriler I: İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul*, haz. Suzan Gür, Şebnem Ercebeci Çınar (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2011), s. 751-759.

17 Z. Karademir, *Karadeniz Araştırmaları: Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, XIX/75 (2022), s. 699-721.

18 Yeni çalışmalardan başka örnekler: Ö. Kumrular, "Yeniçağ Avrupalısının Gözünden ve Kaleminden İstanbul", *Kültürler Başkenti İstanbul*, ed. Fahameddin Başar, haz. Fatma Yücel (İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 2010), s. 192-205; O. Kılıç, "Orta ve Yeniçağda Van Gölü'nde Gemi Yapımı, Taşımacılık ve Ticaret", *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, V/2 (2019), s. 1-24; Z. Gölen, "Yeniçağ'da Müslüman Hind Devletlerine Osmanlı Askerî Yardımı ve Sonuçları", *Dr. Kemal Daşcıoğlu'na Vefa Kitabı*, ed. Mithat Aydın, Süleyman İnan (Ankara: Pegem Akademi, 2020), s. 563-578; B. Çelik, "Yeniçağda Osmanlı Piyadelerinin Askeri Potansiyeli = Military Potential of Ottoman Infanymen in New Age", *Anasay: 3 Aylık Ulusal Hakemli-Sürelî Dergi*, VII/23 (2023), s. 31-50; H. Akköz, "Yeniçağda Osmanlı Devletinde Yeniçerilerin Siyasal ve Sosyal Etkinliği (Fatih, Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman Dönemleri)", *Tarih ve Gelecek Dergisi: Uluslararası Hakemli Tarih Araştırma Dergisi = Journal of History and Future International Journal of History Research*, VII/4 (2021), s. 663-678.

Yeniçağ diye -muhtemelen daha bilinir karşılık olmasından dolayı-tercüme edildiği de vakidir.¹⁹

Erken Modern: Batı Tarihçiliğinin Yeni Armağanı

Yeniçağ Tarihi tabirinin bugün özellikle Batı terminolojisinde yeni bir karşılıkla taçlandırıldığı ve oradan mülhem olarak Türkiye’de de araştırmalarda bu başlıkların bir dönemi belirtmek üzere giderek yaygınlık kazanacak raddelerde kullanılmaya başlandığı görülmektedir: Erken Modern Dönem (*Early Modern Era*. Daha çok *Early Modern=Erken Modern* şekli yaygın). Aşağıda da belirtileceği üzere bu doğrudan tercümenin karşılığı Türk tarihçiliğinde kullanılan Yeniçağ’dır. Yeniçağ’ın sınırları meselesindeki tartışmalar, Erken Modern dönemi için de geçerli olmakla birlikte aslında üçlü sistemin son safhası olan “Modern”in kurûn-ı ahîr yani Sonçağ olarak veya Cevdet Paşa’nın yaptığı gibi Yeniçağ şeklinde tanımlanmasına dayanır. Modern’in erken dönemleri Batı dünyasında yeniden anlamlandırılırken, bu moda uygun bir şekilde Türk tarihçiliğinde de doğrudan çeviriye dayanan “Erken Modern” kavramı son 20-25 senedir giderek yaygınlık gösterecektir.

Bu kavram, sosyal tarihçilik yönelimlerinin güdümünde özellikle Anglosakson-Amerikan tarihçiliğinde 1960 ve 1970’li yıllardan itibaren 1450-1800 yılları arasındaki bütün dünyayı etkilediği farz edilen genel dönüşümler çerçevesinde, insanlık tarihinin çok büyük bir atak yaptığı XIX. yüzyıldan itibaren başlayan asıl Modern devrin hazırlayıcısı olmak üzere kullanılmaya başlanmış gözükür. İçinde yaşadığımız ve esas itibarıyla XIX. yüzyıldan itibaren başlamış kabul edilen modern/muasır²⁰ dönemin şüphesiz kendi içinde sıçrayan birbirinden farklılaşan devreleri vardır, ama bunlar birbirini tetikleyecek ve bütün teşkil edecek özellik gösterir. Zamanımızın sadece siyasî değil, sosyal, kültürel, iktisadî, teknolojik vs.

19 M. Kunt ile C. Woodhead’in editörlüğünü yaptıkları *Süleyman the Magnificent and His Age: The Ottoman Empire in the Early Modern World* (London: Longman, 1995), kitap Türkçeye tercüme edilirken Erken Modern yerine Yeniçağ tabiri kullanılmıştır: *Kanuni ve Çağı: Yeniçağ’da Osmanlı Dünyası*, trc. S. Yalçın (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002). 2015’te başka bir yayınevinden tekrar basılan kitabın başlığında ufak bir değişiklik yapılırken Yeniçağ teriminin kullanılması sürdürülmüştür: *Yeniçağ’da Osmanlı Dünyası: Kanuni ve Çağı* (İstanbul: Alfa Yay., 2015).

20 Modern kelimesinin kendi içinde ciddi bir problemi barındırdığına işaret etmek isterim. Bunu Batı merkezli bir modernite olarak algılayıp tarihi gelişimleri buna göre “yaftalamak” gibi bir algıya yol açma potansiyeli daima söz konusudur. Burada modern zamanı belki tıpkı Hayrullah Efendi’nin karşıladığı gibi kendi devrimiz olarak bir zaman belirleyicisi gibi kullanmak gerektiğine dikkat çekerim.

gelişim/oluşum çizgisi içinde geriye yönelik zaman dilimleri itibarıyla moderne etiketlenecek olan erken modern tanımı, yine de bizatihi zuhuruca yol açtığı kabul edilen bir önceki devri dışlayan bir hususiyet taşır. Sual şudur: Peki 1450'den öncesi için (eski üçlemenin bir mensubu olan Batı merkezli yaklaşımın olumsuz anlamlar yüklü tanımlaması olan Ortaçağ terimi dışında²¹) ne diyeceğiz? Bu itiraz noktasını rezervde tutarak “Erken Modern” kavramına yönelik tanımlamalara haksızlık etmemek namına ilgili literatüre biraz daha göz gezdirelim:

*Early Modern European History: 1350-1750*²² adıyla, her biri başka bir yazar tarafından kaleme alınan ve muhtelif bölümlerden oluşan kitabın editörlüğünü yapan Hamish Scott, giriş kısmında niçin kitaba bu adın verildiğini izah ederken Avrupa tarihçiliğinde neş'et eden “Erken Modernite” fikrini savunarak, bunun sadece bir terim olarak İngilizce Almanca konuşan bilim dünyasında yaygınlaştığını özellikle belirtip kendisine has karakteristik özellikleri, bütünlüğü, tutarlılığı ve “yerleşmiş bir araştırma dönemi”ni nitelemesi dışında genelleştirilebilecek vasfına da vurgu yapar. Ona göre aslında Erken Modern devir, şimdiden geriye doğru retrospektif bir bakışı niteler. Erken modern dönem olarak vasıflandırılan asırlarda (XVI-XVIII. yy.) yaşayanlar kendi dönemlerini modern olarak bilebilir, ancak onlardan sonrakilerin kendi yaşadıkları çağa erken modern diyeceklerini tabii ki düşünemezler. XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar genel olarak tarihçiler insanlık tarihini “Antik, Orta ve Modern” olmak üzere üç ana devre bölmüşlerdir. Bu tür bir bölümlendirme parlak antikitenin ardından gelen karanlık çağları da ortaya koymuştur. Sonunda Keller'in 1688'de şekillendirdiği üçlü taksimat XVIII. yüzyılda artık oturmuş ve son 200 yıldır da geçerli olmuştur. Erken modernite kavramı, bir dönemin başı veya sonu olarak kabul edilen tarihî olay anlayışından (başlangıç: İstanbul'un fethi veya 1517 sonrası Protestan Reformu. Sonu 1789 Fransız ihtilali), bu çağı tanımlayan, belirgin hususiyetlere göre temayüz ve çerçevesi tayyün etmiş anlayışa geçiş demektir. İlk önceleri tarihi dönemler, ya bütün bir çağa damgasını vuran belirli bir gelişmeyi (Rönesans, Reform, Mutlakiyet) yahut o çağı şekillendirmiş farz edilen bir figürü (V. Karl, XIV. Louis Dönemi) yansıtmaktaydı. Ancak bu tür dönemleştirme çabaları XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarih alanının değişen anlayış ve tabiatından dolayı gereksiz hale gelmeye

21 Ortaçağ terimine yönelik şiddetli itirazlar ve Le Goff'un makuliyetine, yani bu terimin “kullanım rahatlığı sağladığına” yönelik tenkitler: T. Bauer, *Neden İslam'ın Orta Çağı Yoktu*, s. 85.

22 Oxford University Press, 2015 (*Erken Modern Avrupa Tarihi: Esaslar*, 1. Kitap, trc. İ. Hakkı Yılmaz (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yay., 2022)).

başlayacaktı. Yerleşik zamana bağlı dönemlere karşı güçlü bir rakip olarak “Erken Modern” kavramı ortaya atıldı. Sonunda XXI. yüzyılın (yahut dijital çağın) şafağına doğru erken modern kavramı üzerinde bir mutabakat teessüs etti. Bu da XV. yüzyılın sonlarıyla XVIII. yüzyılın başları arasındaki devirlerin bütün halinde ele alınması, bilhassa sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmelere ağırlık verilmesi şeklinde kendisini gösterdi. Bu yeni terminoloji artık Rönesans, Reform, Aydınlanma vs. gibi önemli gelişmeleri öne çıkaran anlayışları bir tarafa bırakıp “olgular” temelli bir tarihî süreci ortaya koyuyordu. Temalar ağırlık kazanıyor, belirli çerçeveler üzerinden okumalar yapılmaya başlanıyordu: Demografik büyüme, ekonomik gelişim, güçlü merkezi devlet sistemi, cemaat tabanlı toplumdaki bireye geçiş, dinî hassasiyet meseleleri, kadının konumu, deniz aşırı seyahatlerle küçülen dünya ve bütünleşme, yeni teknolojilerin ilk adımları, yeni düşüncelerin serpilmesi.²³

Onun bu açıklamaları gibi bir başka tarihçi yine kitabının adında niçin Erken Modern kavramını kullandığını izah ederken modern teriminin kısa bir tarihçesini vererek nasıl başladığı konusundaki meseleleri ele alır. Zaman içinde kabul edilen başlangıçlarla alakalı problemlerin görüldüğüne temas eder: Mesela Kolomb’un Amerika’ya gidişi Batı keşiflerinin ve sömürgeciliğinin başlangıcı mütalaa edilebilirdi; fakat Avrupa’nın diğer kültürlerle teması çok önceden beri vaki idi, onun bu seyahate çıkışı, bilinmeyene olan “modern” anlayışlı merak değil genellikle Ortaçağa mal edilen dinî gayeden ibaretti. Protestanlık hareketi Batı Hristiyanlığı için yeni bir milat oldu ama Luther’in amacı bu değildi, Ortaçağdaki reformcular gibi hareket etmek, öze dönmektir. Bu bakımdan Antikçağdan Ortaçağa oradan da Modern çağa geçişler bu tip hadisat temelli olarak hayli problem üretiyordu. Temel soru modernitede kilitlenmişti. Bu bir gün sona erecek miydi, eğer erecekse yerine ne gelecekti? Modernite hep olumlu yönden ele alınıyordu fakat gerçekten de böyle miydi? Bu açılardan terminoloji tartışmalarının sonu gelmez görünüyordu ve bunda da bir ölçüde ayrıntılara olan aşırı düşkünlük başı çekiyordu. Avrupa/Batı ve Modern iç içe geçmiş benzeri anlamlarla yüklü hale gelmiş gibiydi.²⁴

Bütün bunlara karşılık kitabın başlığında Erken Modern Avrupa’yı tercih ettiğini belirten yazar, bu dönemi iki kısma ayırıp ilkinin 1450-1600 ve diğerini de 1600-1789 arası olarak açıklarken esneme noktasını 1600 yılı olarak kabul eder. Avrupa için bu tarihe özel bir de anlam yükler. Söz konusu “esneme devresini”

²³ *Erken Modern Avrupa Tarihi, Esaslar*, s. 15-22.

²⁴ Merry E. Wiesner-Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa, 1450-1789* (Orijinal adı: *Early Modern Europe 1450-1789* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006)), trc. H. Çalışkan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2009), s. 1-7.

ileride Klasik Çağ kavramı dahilinde anlamlandırılabilir hususiyeti sebebiyle akılda tutarak açıklamalara devam edelim:

Söz konusu temel üzerinden kavramın kullanımının yaygınlaşma eğilimi, çeşitli açıklamalarla birlikte hayli zengin bir literatürün oluşmasına zemin hazırladığı²⁵ gibi Osmanlı tarihi alanını da etkilemekte gecikmedi. Global anlamda karşılıklı etkileşimlerin bütünleştirici yönlerine dikkat çeken tarihçiler, söz konusu siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel bağlantılar için ortak bir zaman dilimi bulma ve bunu adlandırma noktasında yeni arayışları modern kavramını geriye doğru işleterek, yukarıda da temas edilen çerçevede, kronolojik bir süreci inşa ederken buna Osmanlı tarihini de eklemeye başladılar. Ne de olsa Avrupa'ya yakın bir coğrafyada hatta ortalarına kadar onun içinde olan, büyük oranda da siyasî, sosyal, iktisadî, hatta teknoloji transferi, kültürel bağlantılar itibarıyla da “belirleyici” roller oynayan devasa bir imparatorluğun tarihi gelişimi, mesela Uzak Doğu gibi veya Asya, Hindistan gibi kesimlere nispetle daha iç içe geçmişlik göstermekteydi. “Küresel” bir Erken Modern, zaman ve mekân vasıtasıyla farklı grupların çeşitli tecrübelerini hem birbiriyle hem de zamanımızın fikriyatının etkisi altında olmak üzere bağlantılı hale getirebilirdi. Bu temelde Osmanlı tecrübesi büyük ölçekli hareketler ve dönüşümlerle ilişkilendirilebilir durumdaydı. Erken Modern kavramı da Osmanlı global dönüşümünü ve bu anlamdaki konumunu tesbite yarayan bir anahtar olabilirdi. Nitekim XV. ve XIX. yüzyıllar arasındaki Osmanlı gerçeği, Avrupa'daki değişimlerle senkronize bir şekilde incelenebilirdi. Fakat bu perspektif belirli sınırlılıklar ve meseleleri de beraberinde taşıyordu.²⁶

25 İlgili literatürün ilk serpinileri ve doğrudan kavramsallaştırmaya yönelik incelemeler ve çeşitli literatür değerlendirmeleri için bk. *Erken Modern Avrupa Tarihi*, s. 22-52. En erken kullanım için W. Johnson'un kitabı örnek gösterilir: *Early Modern Europe: An Introduction to a Course of Lectures on the Sixteenth Century* (Cambridge: E. Johnson, 1869). Ayrıca kullanım yaygınlığı itibarıyla Almandaca da söz konusu olduğundan yukarıda bahsedilmişti. 1960-70'lerde Alman tarihçiler erken modern ile aynı manada terimler kullandılar: Frühte Neuzeit, Frühneuzeit, Frühe Moderne, Frühmoderne. Mesela K. Vocelka Osmanlılar ile ilgili bir makalesinde şu başlığa yer verdi: “Das Türkenbild des christlichen Abendlands in der frühen Neuzeit”, *Österreich und die Osmanen: Prinz Eugen und seine Zeit*, ed. Erich Zöllner, Karl Gutkas, Hermann Möcker (Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1988), s. 20-32. Bunun Türkçe tercümesinde frühe Neuzeit “Erken Yeniçağ” olarak çevrilmiştir: trc. S. Çolak-F. Akay-Türker, *GOSOS*, II/2 (Kış 2016), s. 247-267.

26 A. Yayıoğlu, “Ottoman Early Modern”, *Journal of Ottoman and Turkish Studies Association*, VI/1 (2020), s. 70-73 (“Osmanlı Erken Moderni”, trc. Ö. Kabacaoglu, *Tarihyazını*, 3/2 (2021), s. 286-289). Makalede daha çok H. Scott'un argümanları izlenmekte, fakat Osmanlı tarihi bağlamında pek fazla ayrıntıya girilmemektedir.

Şüphesiz Erken Modern kavramının Avrupa tarihinin kendi dinamikleri içinde ortaya çıkıp sonradan daha geniş bir dünyayı kucaklamaya çalışacak bir yaygınlık kazanmakta olması, tıpkı XIX. yüzyılın üçlü sisteminin Batı dışında da kabulü gibi, farklı tarihi süreçlerden geçen memleketler açısından pek çok problemi beraberinde getirecektir. Yine “giydirilen gömleğe vücutça” sığmamak gibi bir durumla da karşı karşıya kalınabilir. Burada temel mesele modern kelimesinin mahiyetinde düğümlenmekte, Erken Modern ise onun bir ön cephesi/hazırlayanı olarak mütalaa edilmektedir. Zaten bu husus üzerinde kalem oynatanların bir bölümü de modern kelimesinin içinin doldurulması ve bir şekilde doldurulmuş görünen kavram üzerinde hareket edilmesi noktasında çekingen davranış sergilemektedir.²⁷ Burada modern meselesinin sosyolojik ve daha ziyade felsefi yanı da olan tartışmasına girmeksizin, Erken Modern kavramının başı ve sonu için hasıl olan değişkenliklerin önemine vurgu yapmak isterim. Erken Modern dönem, modern dönemin bir “öncüsü” olarak mütalaa edildiğine göre yeni bir başlangıcı gerektirmektedir. Bu da bir önceki devreyle arada beliren kopuşu işaret eder. Bu kopuş neler olabilir? Genellikle eskiye nispetle dönüştürücü etkiye yol açabilecek yeni usullerin devreye girmesi, giderek başkalaşmanın husule gelmiş bulunması ilk anda hatıra gelebilir. Fakat burada en önemli tehlike, bunların süreklilik kazanıp kazanmadığında, arızı olup olmadıklarında yatar. Buna dikkat ederek ilerlersek, değişim ihtiyacını gerekli hale getiren türlü siyasî, sosyal, ekonomik anlamda büyük krizler öne çıkarılabilir. Avrupa tarihi için Ortaçağ’dan Modern çağa geçişte krizlere dayalı bir açıklama biçimi hep var olmuştur. Bununla birlikte Modern çağ öncesi için vazgeçilmez bir kullanımı olan Ortaçağ terimi üzerinde yine önemli ölçüde bir tartışma olduğu açıktır. Ortaçağ acaba gerçekten karanlıklar içinde kalan geri bir dönem miydi de şimdi XV. asırda bundan çıkılıp (Rönesans, Reform, Keşifler çağı) modernitenin ayak sesleri duyulmaya başlandı? Bu anlamda Ortaçağ kavramını, Rönesans denilen dönem belirlemedi mi? Kısaca bunların hepsi bizim tarihe bakış şeklimizin, yaptığımız kavram-sallaştırma çabalarının birer aksidir. Üstelik ilginç şekilde “Ortaçağ”ın belki sınırları kronolojik olarak tartışmalıdır ama terminoloji olarak diğer ikisine göre en azından daha temellendirilmiş bir hususiyet arz ettiği de şüphe götürmez.²⁸

27 Yine dönemleme açısından modern kavramı üzerinde tartışma noktaları için H. Scott’un özetlemesi aydınlatıcıdır: *Erken Dönem Avrupa Tarihi*, s. 31-35. Burada ilk eleştiriler olarak şu literatüre işaret edilir: D. C. Tipps, “Modernization Theory and the Comparative Study of Societies: A Critical Perspective”, *Comparative Studies in Society and History*, XV (1973), s. 199-226 J. G. Taylor, *From Modernization to Modes of Production: A Critique of the Sociologies of Development and Underdevelopment* (London: Macmillan Press, 1979).

28 Fakat buna rağmen geçişler için kullanılan terimlerden Ortaçağ da nasibini aldı: Geç

Daha önce de Erken Modern dönem öncesine ne deneceği konusunda koyduğumuz rezerv burada tanımların mahiyeti itibarıyla kendisini açık eder. Aslında bütün bu tanımlamaların özünde ne denirse densin, halı altına nasıl süpürülürse süpürülsün “ilerlemeci” bakışın rolü olduğu ve eski dönemlendirmelerin ruhunu, farklı bir şekilde de olsa veya daha cazip sosyal, iktisadî, kültürel boyutlu zamanımıza dokunan birey, kadın, cinsiyet ve benzer temalar katılmış olsa dahi devam ettirdiği söylenebilir. Her türlü itiraza ve tartışmaya açık olmakla birlikte Erken Modern devir için hâlâ XV. yüzyıl-XVIII. yüzyıl dönemlendirmesi geçerliliğini muhafaza etmektedir. Fakat başlangıç ve bitişlerin biraz daha esneyebileceği de hesaba katılmaktadır. Uzun bir modern dönem mantalitesi içinde bunun erken ayak seslerinin 1400’lü yılların ortalarından itibaren görüldüğü ve gerçek anlamda zamanımızla bağlantılı olarak bu sürecin XIX. yüzyılda artık tamamlandığı genel kabule dönüşmüş durumdadır.

Şu anda Osmanlı tarihçiliğinde bu anlamda bir dönem belirlemesine işaret etmek üzere makale başlıklarında çok daha sık olarak “Erken Modern” tabirini bu çerçevede görmekteyiz. Bunlara dair birçok örnek mevcuttur. Türkiye dışındaki “Osmanistler”in etkileri tabii ki bu anlamda belirleyici olmuştur. Özellikle genel nitelikli kitaplarda bu başlık çok yaygındır.²⁹ Türk araştırmacılar arasında da mesela şu başlıklar dikkat çekicidir: “Erken Modern Dönem Osmanlı Ticaret Literatürüne Genel Bir Bakış”;³⁰ “Külliyen Ref”ten “İbreten li'l-Gayr”e: Erken

Ortaçağ, Erken Ortaçağ gibi. Hatta Ortaçağın Şafağı, Ortaçağ’ın Sonbaharı gibi kullanımlar geçişler için belirleyici olmuştur. Ayrıca T. Bauer’in Ortaçağ kavramına bütünüyle karşı çıkması, ayrı bir tartışmanın konusudur (*Neden İslam’ın Orta Çağı Yoktu*, s. 84-100). Kısaca bu kavramın tanımlama problemlerinin daha geniş çaplı değerlendirilmesi halinde tamamıyla devre dışı bırakılmayacak bir özellik taşıdığına kaniyim.

29 Bazı örnekler: *Süleyman the Magnificent and His Age: The Ottoman Empire in the Early Modern World*, ed. M. Kunt-C. Woodhead (London: Longman, 1995); D. Goffman, *The Ottoman Empire and the Early Modern Europa* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002); *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, ed. V. Aksan-D. Goffman (Cambridge: Cambridge University Press, 2007); B. Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010); T. Krstic, *Contested Conversions to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire* (Stanford: Stanford University Press, 2011); Sam White, *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011); Palmira Brummet, *Mapping the Ottomans: Sovereignty, Territory, and Identity in the Early Modern Mediterranean* (New York: Cambridge University Press, 2015).

30 M. Bulut, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1 (2003), s. 219-244.

Modern Osmanlı'da Kahvehane Yasaklamaları";³¹ "Erken Modern Osmanlı'da Sağlık Hizmetleri".³² Bu örnekler tematik konular itibarıyla da belirli bir vurguya işaret etmektedir. Bunun dışında zaman belirleyicisi olarak Erken Modern tanımının Batıdaki örneklerine benzer tarzda hayli yaygınlaşma eğilimi taşıdığını tekrar vurgulamalıyım.³³

Anlaşılabileceği üzere, Osmanlı tarihi özelinde, Yeniçağ ve Erken Modern Dönem tanımlamaları tam bir kalıba oturmamakta, genel dünya tarihi seyri içinde belki daha makul bir mana taşımaktadır. Osmanlı tarihinin kendi gerçekleri ve gelişim, değişim çizgisi içinde -müspet veya menfi- birtakım dönemlere ayırma teklifleri sıklıkla yapılmıştır. Burada daha önce de sıklıkla başlıklarda bir dönemleme olarak yerini almamış olsa da Osmanlı tarihi özelinde Klasik Çağ kavramının daha anlamlı bir çerçeve çiziceğini düşünmekteyim. Burada açıklamam gereken husus, Klasik Çağ'ı belirli bir yargıyı, daha doğrusu müspet-menfi istidlalleri ihtiva eder bir anlam yüklemesi içinde düşünmediğimdir. Yani "zirve veya altın çağ" kapsamı içinde yönlendirici özelliği haiz olarak bunu tanımlamadığımı peşinen belirtmek isterim. Zaten aşağıda görüleceği üzere uzun bir dönemin kendi iç dinamikleri içindeki süreci anlamlandıracak bir çerçeveyi ön görmekteyim. Klasik Çağ üzerine yaptığım bir çalışmada terimin ortaya çıkışı ve gelişim çizgisini geniş şekilde ele alarak klasik teriminin literatürde kullanılışı konularında bilgi vermiştim. Burada

31 Ahmet Yaşar, *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, haz. Ahmet Yaşar (İstanbul: Kitap Yay., 2009), s. 36-44.

32 Hülya Taş, *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları*, XL (2013) [*Defterology Festschrift in Honor of Heath Lowry = Defteroloji Heath Lowry Armağanı*], s. 353-371.

33 Bazı farklı örnekler: Ferhat Korkmaz, "Ahmet Mithat Efendi'nin Cellât Romanı ve Erken Modern Avrupa'da Şiddet (1500-1800)", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, XI/8 (2015), s. 1643-1658; A. Ezgi Dikici, "Adâb ve Bağlam: Erken Modern Dönem İstanbul'unda Osmanlı Saray Hadımlarının Mimari Hâmilikleri", *Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Hâtırasına: Osmanlı Mimarlık Kültürü* (İstanbul: Kubbealtı Yayınevi, 2016), s. 67-100; K. İlker Bulunur, "Kaptanlar, Tüccarlar ve Devlet: Erken Modern Dönemde Karadeniz'de Osmanlı Ticareti", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik-Samsun*, c. II (Samsun: Canik Belediyesi, 2013), s. 1089-1096; Mahmut Tat, "Erken Modern Manisa'da Prestij, Statü ve Servet Arasında Mîhr (1700-1819)", *Cibannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, V/1 (2019), s. 77-109; Ensar Kıvrak, "Osmanlı Erken Modern Döneminde Egemenliğin Sürekliliği Sorunu ve Devlet Tüzel Kişiliğinin Gelişimi (1453-1617)", *International Journal of Social Inquiry*, XIV/2 (2021), s. 693-714; Sema Aktaş Sarı, "Erken Modern Dönemde Kırım Hanlığı'nda Kusurlu Köleler Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi = International Journal of Historical Researches*, VIII/1 (2023), s. 137-164.

da zikrettiğim yaklaşımı bir ölçüde muhafaza ederek “konunun bağlamını farklı bir girizgâh kapsamında yaptığım” bu yazımda tekrar etmek isterim.³⁴

Klasik Çağ: Yeni Bir Kavramsallaştırma

Öncelikle belirtilmesi gereken husus, Osmanlı tarihinin dönemlere ayrılması meselesinin öteden beri tarihçiler arasında tartışılan bir vakti olma halidir. Osmanlı tarihinin daha çok siyasi-askeri gelişmelerine göre yapılan bölümlenmelerde ana yapı “organizmacı” bakışın etkisi altında kalmış gibidir. XIX. yüzyıl Osmanlı tarihçileri, genele hitap eden veya ders kitabı gibi tasarladıkları Osmanlı tarihlerini çağ kavramı içinde değil ama normal bölümler dahilinde aktarmayı pratik olarak tercih etmiş, kuruluş, yükseliş, duraklama, gerileme ve yenileşme şeklinde anlaşılabilir bir çerçeveyi ortaya koymuşlardır. Onların nazarında içinde buldukları ve yaşadıkları devlet şüphesiz son kertede “teceddüt ve terakkiyat” devrini idrak ediyordu. Fakat Osmanlı Devleti’nin yıkılışı ve yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun ardından Osmanlı tarihi artık sona ermiş kabul edildi, ileri sürülen teceddüt ve terakki ise yeni cumhuriyet idaresine miras kaldı. Osmanlı tarihinin kendi gerçekleri çerçevesinde her türlü veçhesini nazarı itibara alarak bazı dönemlere ayırma teklifleri daha sonraları da sürdürüldü. Genel kabuller kuruluş, yükseliş, duraklama ve gerileme paradigmaları bağlamında birtakım “genişletme veya ayırntılama” çabalarından ibaret kaldı.

Döneminin şartları muvacehesinde akademik anlamda yazdığı Osmanlı tarihiyle etkili olduğu bilinen İ. H. Uzunçarşılı, ilk iki cildini kuruluştan Fatih devrine ve Fatih’ten Kanuni Sultan Süleyman’ın ölümüne kadar diyerek tasnif ederken, diğer üçüncü cildi II. Selim’den 1699 Karlofça’ya, son cildini ise Karlofça’dan XVI-II. yüzyılın sonlarına kadar diyerek hayli “nötr” bir şekilde, “yönlendirici” tabirler olan kuruluş, yükseliş, duraklama, gerileme tasnifine hiç itibar etmedi. Bununla beraber, ders kitapları kanalıyla oluşan algılar ise yerleşerek akademik camiaya yansiyacak raddelerde yaygınlaştı. Türk tarihçiliğine önemli bir etki yaptığı açık olan Hammer’in eseri³⁵ de bu kabil kesin ayrımlar taşımaz. Keza Zinkeisen³⁶ ve

34 Bu makale Kavramlar ile ilgili ansiklopedik mahiyette bir derleme içinde henüz yayımlanmamış olup “Klasik Çağ: Osmanlı Dünyası” adıyla intişar edecektir.

35 *Geschichte des Osmanischen Reiches*, c. I-X, (Pesth: C. A. Hartleben’s Verlag, 1827-1835); trc. M. Ata, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, c. I-X (İstanbul 1329-1337).

36 *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, c. I-VII (Hamburg: Friedrich Perthes 1840-1862); trc. N. Epçeli, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. I-VII (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011).

N. Iorga (Jorga)³⁷ da kuruluş, çöküş gibi kelimeleri kullanmakla birlikte Osmanlı özelinde genel siyasî tarihe yönelik kesin bir dönemleme/ayırım teklif etmezler. Netice itibarıyla daha XIX. yüzyıl tarihçilerinin kanalıyla ders kitaplarına aksederek devam ettirilen ve bu yolla yaygınlaşan dönemleme konusu akademik anlamda nispeten geç bir tarihten itibaren yavaş yavaş gündeme gelmeye başlayacaktı.³⁸

1960'lı yılların sonundan itibaren bugüne uzanan çizgide bazı tarihçiler olaylar temelinden ayrıntılı dönemlendirmeler teklif ederken bazıları, iktisat tarihinin kendi gelişimi içinde ikili uzun dönemleri ortaya koydular. Diğer taraftan Batılı Osmanlı araştırmacıları ise mevcut görüşleri esas alıp modern devlet/modern devir ile bugüne yaslanan bir taksimatı kendi çalışma konularının teorik bağlamları içine oturtmaya çalıştılar. H. İncelik önceleri Uç beyliği, Merkezi İmparatorluk Denemesi, Fetret Devri ve Fatih, Cihanşümül İmparatorluk, Büyük Buhran ve Kalkınma gibi daha ayrıntılı bir periyod teklif edip 1998'de yazdığı bir makalesinde olaylar çerçevesinde bir anlatımla konuyu "Osmanlıların kendilerinin, tarihlerini dönemlere ayırıp ayırmadıklarını, yaşadıkları dönem ile daha önceki dönemler arasındaki farkın farkında olup olmadıklarını ve tarih dönemleri hakkında ne tür fikirlere sahip olduklarını" göz önüne almak gerektiği noktasına taşımıştı. Osmanlı tarihçilerinin kendi dönemlerinde nasıl bir taksim fikri içinde olduklarını, onlara dayalı olarak anlattıktan sonra kendi fikrini şöyle açıklamaktaydı:

"Tarihi dönemlere ayırma uğraşısında önceden tasarlanmış bir tarih nazariyesine dayanan kesin bir çerçeveye ihtiyacımız yoktur. Şimdi, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu ile yabancı güçler arasında kurulan denge durumunu, daha sonra imparatorluk içinde hükümdarın yetkilerinin gelişmesini ve bunun imparatorluk içindeki diğer güçleri karşı karşıya getirdiği denge durumunu ve son olarak ta devletin askeri, mali ve sosyal kurumlarının dayandığı toprak mülkiyeti sistemini birbirini takip eden dönemler bakış açısıyla incelemeyi öneriyorum."

Bunu söyledikten sonra da Osmanlı tarihinin genel akışı içindeki siyasî, bürokratik, iç gelişmeler, toprak meselesi vb. gibi birtakım dönüm noktalarını tebarüz ettirmekle yetinmişti.³⁹ Bu anlamda dikkat edilirse onun "Klasik Dönem" diye

37 *Geschichte des Osmanischen Reiches*, c. I-V (Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1908-1913); trc. N. Epceli, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. I-V (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005).

38 Tarih ders kitapları kanalıyla yapılan dönemlendirme ve akademik anlamdaki teklifler için ayrıca bk. E. Afyoncu, "Ders Kitaplarında Osmanlı Tarihinin Dönemlere Ayrılması Meselesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 4 (2001), s. 113-124.

39 H. İncelik, "Periods in Ottoman History", *Essays in Ottoman History* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998), s. 15-28; ayn mlf., "Osmanlı Tarihinde Dönemler", trc. F. Kırıldökme-Mollaoglu, *OTAM*, 10 (1999), s. 334-350.

bir terminolojiyi hiç kullanmamış olduğu fark edilir. K. Karpat ise siyasi gelişmeler paralelinde bir yaklaşımla: Hudut beyleri ve uçbeyleri (1299-1402); Merkezi yarı feodal dönem (1421-1596); Taşrada özerklik ve ayanlar (1603-1789); Ulus devlet olma dönemi (1808-1918) tarzında bir tasnif teklif eder.⁴⁰ L. Darling üç dönemlik bir çerçeve teklifinde bulunur: Genişleme (1300-1550); Tahkim (1550-1718); Dönüşüm (1718-1923).⁴¹ J. Hathaway, Osmanlı tarihinde vuku bulan büyük değişimleri anlamaya çalışırken bölümlere ayırmanın faydasızlığına temas edip devamlılıklara ağırlık verilmesine dikkat çeker, fakat bunu nasıl tasnif edeceğimize dair bir şey söylemez. İslahat teşebbüslerinin modernleşme ve dolayısıyla Avrupalılaşıma ile aynı şey olduğu noktasından hareketle yüzyılların, Kanuni sonrası ya da “klasik-sonrası” dönem olarak adlandırıldığını buna “modern-öncesi” de dendiğini belirtmekle yetinir.⁴²

Tarafımdan Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun 700. yıldönümü münasebetiyle 2001 yılı başında sunulan bir tebliğde genel değerlendirme yapılırken, Osmanlı tarihinin ana görünüşünü Klasik Çağ öncesi ve sonrası şeklinde belirleyip bu noktada Tanzimat dönemine kadar olan uzun devreye yönelik argümanları ileri sürmüştüm.⁴³ Benzeri şekilde E. Afyoncu da Osmanlı tarihinin dönemlendirme meselesiyle alakalı yazısında Klasik Dönem (Kuruluşundan 19. yüzyıla kadar) ve Modernleşme Çabaları Dönemi (XIX. yüzyıldan yıkılışa kadar) şeklinde “geçici” bir çerçeve çizilebileceğini belirtmiştir.⁴⁴ M. Genç ise “periyotlaştırma”daki değer yargılarına yol açabilecek durgunluk, gerileme, dağılma gibi kavramları yanıltıcı bularak 1700’ü esas alıp ondan önceki ilk 400 sene ve sonraki 200 sene şeklinde kronolojik ayırımla, ilk dönemi Avrupa kıtasında genişleme (1350’lerden başlayıp 1682’ye kadar) ve geri çekilme (1683’ten 1922’ye kadar) şeklinde

40 “Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım”, *Osmanlı ve Dünya*, haz. K. Karpat, (İstanbul: Ufuk Yay., 2000), s. 119-155.

41 L. Darling, “Osmanlı Tarihinde Dönemlendirmeye Farklı Bir Bakış”, trc. H. Uğur, *Osmanlı Geriledi mi?*, haz. M. Armağan (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006), s. 165-181.

42 J. Hathaway, “Osmanlı Tarihinin Dönemlere Ayrılması Sorunu: 15. ve 18. Yüzyıllar”, trc. C. Demirkıran, *Osmanlı Geriledi mi?*, haz. M. Armağan (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006), s. 183-194.

43 F. M. Emecen, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Tarihine Yaklaşımlar Üzerine Bazı Mülahazalar”, *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları: Tesbitler-Problemler-Teklifler*, ed. A. Akyıldız-Ş. T. Buzpınar-M. Sinanoğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2007), s. 21-36. İlk baskısı 2009’da yapılan *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset* adlı kitabımın giriş kısmında da bu argümanlar bulunur.

44 E. Afyoncu, “Ders Kitaplarında Osmanlı Tarihinin Dönemlere Ayrılması Meselesi”, s. 124.

bir izahata girişmiş, daha çok Osmanlı gerilemesi meselesinin sanıldığı gibi olmadığı yolundaki görüşlerine ağırlık vermiştir.⁴⁵ Eğitim tarihi açısından klasik dönemi İslam tarihini de nazarı itibara alarak X. asırdan itibaren XVIII. yüzyılın sonuna, III. Selim dönemine, hatta biraz öncesinde Mühendishanelerin teşekkülüne kadar uzatma temayülünden dahi bu meyanda söz edilebilir.⁴⁶ O. Özel ise Klasik Çağ meselesi üzerinde etraflıca durduğu yazısında bu tanımlamanın nereye oturduğu hakkında görüşlerini ifade etmiş; genellikle XV. ve XVI. yüzyılları ağırlıklı olarak kapsadığı konusundaki yaklaşımları değerlendirirken kronolojik süreçleri üzerindeki görüşlere de yer vermiştir. Ayrıca XVII. ve XVIII. yüzyılları içine alabilecek şekilde fikirler olduğuna temas ettiği gibi sıfat olarak yaygınlaşmasının daha ötesine geçip geçmediği noktasında ise içinin doldurulabileceğini, hatta kavramsallaştırılabileceğini (yahut böyle bir potansiyelinin bulunduğunu), ama tabii ki bunun problemsiz olmadığını dile getirmiştir. Tenkidi yaklaşımını daha ziyade çağın algılanış biçimine teksif etmiş, başlangıç ve bitiş konusundaki belirsizliği de vurgulamıştır.⁴⁷

Kısaca bütün bu ayrıntılanmış devirlere taksim konusunda ortak bir mutabakata varmak haliyle çok zordur. Aslında Osmanlı tarihi için bütün gelişmeleri kapsayacak tek bir taksimat yapma noktasında ciddi problemler söz konusu olabilir. Mesela askerî, siyasî, iktisadî, ilmî gelişme yahut çözülme trendleri için birbirinden farklı bir “devreleme” tesbiti mümkündür. Genellikle siyasî gelişmelere göre yapılan dönemlendirme, iktisadî ve sosyal süreçler, hatta sanat tarihi açısından genelleştirilebilecek bir ana çerçeveyi yansıtmayabilir.⁴⁸ Bunun farkında olan bazı tarihçiler yine Osmanlı tarihini bir bütün olarak değerlendirmeye müsait olabilecek yine siyasî mülahazaları öne çıkaran iki ana uzun dönemi de öne sürdüler. Bunlar-

45 M. Genç, “Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği: Osmanlı Tarihinde Periyotlaştırma Meselesi”, *Osmanlı Geriledi mi?*, haz. M. Armağan (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006), s. 329-346.

46 S. Kenan, “Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerinde Bir Çözümleme”, *Osmanlı Araştırmaları*, 41 (2013), s. 2-10.

47 “Modern Osmanlı Tarih Yazımında Klasik Dönem: Bir Eleştirel Değerlendirme”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, IV (2006), s. 273-294. İlk defa “Klasığı Yeniden Düşünmek” adlı (8-10 Ekim 2004) sempozyumda sunulmuştur. Bu uluslararası sempozyum bilahire kitap haline getirilirken bu yazı tekrar orada intişar bulmuştur: *Medeniyet ve Klasik*, ed. N. Ardıç-A. Arlı-H. Özkan (İstanbul: Klasik Yay., 2007), s. 319-338. Benim buradaki bağlamım ise daha teknik hususiyetlere dayalı olarak kronolojik mahiyet taşır.

48 Böyle bir karşı çıkış: U. Tanyeli, “Bir Historiyografik Model Olarak Gerileme-Çöküş ve Osmanlı Mimarlığı Tarihi”, *Osmanlı Geriledi mi?*, haz. M. Armağan (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006), s. 311-327.

dan ilki kuruluştan 1683'e uzanan genişleme, diğeri bunun ardından yıkılışa kadar uzanan geri çekilme. Bu ikili uzun dönem anlayışı aslında daha makul bir çerçeve sunar, fakat siyasî kazanımlar ve geri çekilişler yanında devletin kendini yeniden tanımlamasını ve bütün sistemini değiştirmesini kapsayacak tarzda bir adlandırma arayışı muhtemelen daha sağlam ve kabul edilebilir zemin oluşturacaktır. Bu meyanda "klasik" deyimini ödünç almak ve bunu tıpkı İslam tarihi için yapıldığı üzere -kuruluştan itibaren- geniş bir şemsiye olarak kabul etmek meselelere daha makul bir bakış kazandırabilir.⁴⁹

Klasik dönem adlandırması Osmanlı tarihi için yukarıda da temas edildiği üzere bilhassa 1970'lerden itibaren literatürde erken modern kavramına benzer etkili bir yayılım göstermedi. Kavramın ortaya çıkışında milat, yazımın girişinde de bahsettiğim gibi H. İnalçık'a, bir nevi ders kitabı olarak Osmanlı tarihini bilmeyen Batılı okuyucuların, entelektüellerin ihtiyacını karşılamak üzere sipariş edilen Osmanlı tarihi oldu. H. İnalçık'ın kitabının başlığı daha önce de belirtildiği üzere *The Ottoman Empire: The Classical Age: 1300-1600* şeklindedir. Kitabın önsöz veya giriş kısmında niçin bu adın tercih edildiği noktasında kavram olarak bir fikir beyan edilmemiştir, ama kitabın neyi ihtiva edeceği ağırlıklı olarak belirtilmiştir.⁵⁰ Anlaşılacağı üzere Osmanlı imparatorluğunun zirve çağı olarak bilinen, "altın çağ" telakisiyle daima hasretle anılan bir devir ve bunun başlangıç periyodu ile sonrasındaki XVII. yüzyıla ait genel kanaatlerin etkisiyle ancak bu yüzyılın başına kadar uzanabilen bir çağ bu periyotlaştırmada esas ittihaz edilmiş görünür. Bu yaklaşımdaki başlık tercihinde H. İnalçık'ın bizatihi kendisinin mi yoksa yarıncının talebi yahut kitabın hazırlanma işi başlangıçta kendisine tevdi edilen B. Lewis'in, ya da tercüme yapan N. Itzkowitz mi rolü olmuştur bilinmez.⁵¹ An-

49 Klasik terminolojisi ve edebi literatürdeki macerası üzerinde daha evvel de belirttiğim gibi henüz intişar etmemiş ayrı bir yazı kaleme almış bulunmaktayım. Burada tekrara düşmek için bu kısmı geçiyorum.

50 H. İnalçık ile bu kitabının çevirisinden önce yaptığım bir görüşmemizde kitapla ilgili söz açıldığında bunu normal okuyucu için yazdığını, akademik anlamda referans gösterilmesine şaşırdığını ifade etmişti. Bu husus ve H. İnalçık'ın siyasî tarih yaklaşımıyla ilgili bir değerlendirmem için bk. F. M. Emecen, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Tarihi ve Halil İnalçık", *Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri: 2, Prof. Dr. Halil İnalçık*, ed. Y. Oğuzoğlu-S. Kırılı (Bursa: Türk Ocakları, 2016), s. 88-98; keza F. M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hilafet ve Devlet* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), s. 433-450.

51 H. İnalçık bir söyleşisinde Princeton'da iken böyle bir kitap için yayınevini önce B. Lewis'e gittiğini, fakat onun kendini yetersiz görerek bu iş için kendisine teklif götürdüğünü anlatır: *Tarihçilerin Kutbu – "Halil İnalçık Kitabı"*, haz. E. Çaykara (İstanbul: Türkiye

çak o dönem Avrupası'nda şarkiyatçılığın geçirdiği değişimin ve algıların etkisiyle İslam tarihine yönelik yeni tanımlamaların yaygınlığı içinde Osmanlı tarihinin yükselme çağına münhasır bir mahiyette böyle bir başlığın kullanılması tercih edilmiş olabilir. H. İnalçık'ın ise bu tanımlamayı özel bir anlam yüklemeksizin ve kavramlaştırma endişesi taşımaksızın lafzi manada olmak üzere ama çok sık da tekrarlamayarak zaman zaman kullandığını belirtmeliyiz.⁵²

Bundan sonra tarih literatüründe Osmanlı Klasik Çağı kavramı, bazılarınca Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar getirilirken bazıları tarafından Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u alışından Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatına yahut biraz daha uzatılarak XVII. yüzyıl başlarına kadar olan görece mükemmeliyete ulaşmış bir devreyi nitelemek üzere yer almaya başladı. Pek çok tarihçi klasik dönem, klasik çağ veya klasik Osmanlı düşüncesi, şiiri vs. şeklindeki tanımlamalarında esas olarak kronolojisi XVII. yüzyıla kadar gelen bir dönemi kasteder oldu. Mesela J. McCarthy, kitabının içinde başlık olarak "The Ottoman Classical Age: 1446-1566" ifadesini kullanarak başlangıç itibarıyla Fatih Sultan Mehmed'in tahttan indirilip yerine tekrar babası II. Murad'ın geçtiği devreden bir başlangıç yapmayı alışılmadık şekilde tercih etti.⁵³ Anlaşılacağı üzere "Klasik Osmanlı Çağı" esas itibarıyla belirli bir döneme ağırlıklı olarak münhasır kılındı, hatta yukarıda da temas edildiği gibi Klasik Çağ, Erken Modern veya Modern-öncesi Çağ gibi tanımlamalarla eşdeğer halde dahi zikredildi.

K. Barkey, Klasik Çağ veya klasik dönem mirası gibi ifadelerle imparatorluğun temelini yönelik yaklaşımlar ileri sürerken İnalçık'a atıf yaparak bu dönemin 1600 yılına uzandığına değindi. Patrimonyal ve bürokratik devlet argümanları

İş Bankası Kültür Yayınları, 2005), s. 157. Tercümeyle bilahire tamamlayan Colin Imber ise, metin önüne geldiğinde başlığının bu şekilde olduğunu ifade etmiştir. Kendisinden bizzat aldığı bilgiye göre yayıncı Weidenfeld ve Nicolson böyle bir kitabın siparişini H. İnalçık'a vermiş ve onun Türkçe olarak kaleme aldığı metin için çevirmen olarak da N. Itzkowitz'i tesbit etmiş, fakat İnalçık bu çeviriyi beğenmeyince bu iş C. Imber'e tevdi edilmiş, o da kitabı adeta yeniden İngilizceye tercüme etmiş (verdiği bilgi için C. Imber'e müteşekkirim).

52 H. İnalçık bilahire Klasik Çağ tanımlamasını Devlet-i Aliyye başlıklı sonradan hazırladığı kitabında da kullanmıştır. Bunun ilk cildinin kapağında Klasik Dönem (1302-1606) başlığı varken içerideki bahiste bu defa 1300-1606 tarzında bir zaman dilimini esas almış görünür. Yazdığı Önsöz'de de aynı tarihler vardır. Muhtemelen bu başlıklandırma Klasik Çağ kitabından mülhemdir (H. İnalçık, *Devlet-i Aliyye. Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar: Klasik Dönem (1302-1606)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), s. V, IX).

53 J. McCarthy, *The Ottoman Turks: An Introductory History to 1923* (New York: Addison Wesley Longman Inc., 1997), s. 67.

çerçevesinde rasyonel bürokrasiye geçişi izleyen XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla uzanan bir dönüşüme işaret etti.⁵⁴ Fakat aynı zamanda gerileme kelimesine karşı çıktığı bir başka yazısında geleneksel tarihçiliğin Klasik Çağ'ın (1300-1600) ötesine geçen her şeyi Osmanlı siyasî oluşumunun çözülmesi ve çürümesi olarak ortaya koyduğu için bu başlığın gerileme tezinin ürünü olduğunu savundu.⁵⁵ Halbuki Klasik Çağ'ı bir yere koyarak bunun üzerinden bir gerileme edebiyatı en azından bu terminolojiyi kullanarak yapılmamıştır denilebilir. Daha çok yükseliş ve ihtişam çağı akabinde gelen bir duraklama ve gerileme edebiyatının vaki olduğu hususunda bir mutabakat bulunduğu bilinmektedir.

A. Salzman ise “Ancien Régime” kavramı içinde Klasik Çağı kastederek eski rejim meselesini gündeme getirdi, XIV. Louis dönemi için Osmanlı karşılığı-nın Kanuni Sultan Süleyman dönemi olabileceği noktasına vurgu yaptı. Fakat bu Osmanlı eski rejimi devasa uzunlukta bir devreyi kapsıyordu ve Avrupa tarihi için ortaya atılan Erken Dönem Modernleşmesi içinde mütalaa edilebilirdi. Tocqueville'in (ö.1859) her şeyi kapsayan eski rejim meselesi,⁵⁶ Osmanlı tarihi için uzun soluklu bir dönem için benzetme yoluyla elverişli bir tanımlama olabilirdi.⁵⁷ Bununla beraber söz konusu eski rejimin sonuç itibarıyla gelen devrim ile bir nevi bozulma olarak (Hegel'in büyük değişime yol açan kriz yaklaşımı) ortaya çıktığı söylenebilir. Üstelik bunun “yerleşmiş geleneksel düzenin faziletlerindeki değişimi” tam olarak ifade eder bir mahiyette olmadığı da ileri sürülebilir.

Binaenaleyh klasik dönemi, sadece XV. ve XVI. asra mâl etmeden Osmanlı devletinin kuruluş süreci, bu süreci besleyen tarihî şartlar muvacehesinde gelişme çizgisi; bu çizginin siyaset ve teşkilat yapısında, gözlerin üstünlüğü kabul edilmeye başlanan batıya çevrildiği XIX. yüzyıla kadar takip ettiği dalgalanmaları, kırılmaları da içine alacak bir tarihî seyir olarak düşünmek mümkündür.⁵⁸ Söz konusu

54 K. Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, trc. Z. Altok (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999).

55 K. Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, trc. E. Kılıç (İstanbul: Versus Kitap, 2011), s. 35-36.

56 A. de Tocqueville, *Eski Rejim ve Devrim*, trc. T. Ilgaz (Ankara: İmge Kitabevi Yay., 2021).

57 A. Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Régime'i*, trc. A. Özdemir (İstanbul: İletişim Yay., 2011), s. 44, 53-54.

58 Cambridge'in Türkiye Tarihi'nde (*Cambridge History of Turkey*, c. I-IV (Cambridge: Cambridge University Press, 2006-2013); trc. c. I-IV (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011-2016)) cilt bölümlenmesine bakıldığında ilk cildin 1071-1453 yıllarını kapsadığı ve *Bizans'tan Türkiye'ye* olarak nitelendirildiği ve Osmanlı kuruluş yıllarını ihtiva eden 1300-1453 arasının esas

mecrayı, a) kuruluş aşaması, askerî ve siyasî bakımdan gelişme ve üstünlük, b) değişen ve sistemi zorlayan şartlar karşısında geleneksel çizgiden ayrılmaksızın, -evvelini kimsenin bilmediği şekilde tarif edilen- “kanun-ı kadîm” anlayışıyla sürekli atıfların yapılmaya başlandığı bir özlemi dile getiren, model arayışlarında hâlâ eskiden medet umulan ve zamanla gözlerin batıya çevrilmesine zemin hazırlayan değişme dönemi şeklinde tasnif etmek yanlış olmaz.⁵⁹

Ancak kabaca tasnif edilen periyodun da kendi içlerindeki devrelerini göz ardı etmemek gerekir. Bu konuda en bariz örneği, değişme dönemi için yapılan ve hususiyile yukarıda da belirtildiği üzere Osmanlı kaynaklarından gelen yanlış yönlendirmelere birçok tarihçinin kendisini kaptırması oluşturur. Aslında bahse mevzu XVII. ve XVIII. yüzyıllar üzerinde çok çalışılmamış dönemleri teşkil eder. Bu siyasî ve askerî tarih açısından da geçerlidir. Söz konusu asırları hâlâ duraklama ve gerileme söylemleri ile niteleme alışkanlığı mevcuttur. Bundan dolayı bu nitelermelere bakarak bir önceki dönemleri “altın çağ” diye anmak tabii gelebilir. Fakat bütün bu gibi fikriyat, daha XVI. asır sonlarında gelişmelerin pek farkında olmayan ve bulunmaları da kendilerinden beklenmeyecek olan yahut durumun içsel olarak farkında bulunup da yeni gelişmeler karşısında mensup oldukları muhalif zümrelerin tepkilerini dile getirmeyi amaçlayan Osmanlı entelektüellerinin icadıdır, modern araştırmacıların da bu görüşleri, onların yaşadıkları yılların şartları, yönelişleri içinde ele alması gerekir.

Öte yandan Osmanlı tarihi için temel/ana bir kırılma anı olarak XVII. yüzyılın görülmesi de Batı yaklaşımı etkilerin bir yansımasıdır. Yine yukarıda belirtildiği üzere Avrupa tarihi için modernite anlamında dönüşümün esneme noktası

olarak yapılan tasnifte ön plana özellikle alınmadığı gibi bir garip yaklaşım söz konusudur (ed. K. Fleet, trc. A. Özdemir, I, s. 21-22). II. ve III. ciltlerin başlığında Osmanlı yer almaktadır. II. cilt *Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu (1453-1603)*; III. cilt *Geç Osmanlı İmparatorluğu (1603-1839)* şeklindedir. IV. cilt ise *Modern Dünya’da Türkiye* başlığını haizdir. Bu durum bir dönemleme anlayışının yansımasından ziyade anlatım seyrine göre bir çerçeveyi belirler, burada ifade etmek istediğimiz tarzda bir ana omurga oluşturma anlayışıyla pek örtüşmez. Üstelik cilt editörleri de kısa girişlerde böyle bir endişe içinde olduklarını hiç beyan etmezler. Bir yerde II. cildin tarihleri arasında dönem meselesine temas edilir ama bu daha çok XVI. yüzyıl çerçevesindeki olaylar temelli bir yaklaşımı niteler. 1453-1603 arasındaki dönemin kitaptaki bazı yazarların görüşlerinin aksine istikrarlı bir klasik çağ şeklinde tanımlanmasına da küçük, arizi hadisat öne sürülerek karşı çıktığı da görülür. (K. Fleet, “Osmanlılar 1451-1603: Siyasi Tarihe Giriş” başlığı altında s. 49-50). Bunu ikiye ayırma ve bunları açıklamaya yönelik bilgilerde ise çok ciddi problemler vardır.

59 F. M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, giriş kısmı.

olarak kabaca tasnif edilen 1600'lerin başları meselesi Osmanlı tarihine de taşınmış görünür. Klasik dönem içinde XVI. yüzyılın son çeyreğindeki uzun süreli cephe savaşlarının getirdiği değişim ihtiyaçlarının önemli bir kırılmaya yol açmış olma hali Klasik Çağ çizgisi içinde benzeri hadisetin vukuu çerçevesinde bir sıçrayan örnek olarak mülahaza edilebilir.⁶⁰ Bu tür sıçramaların kuruluş yıllarının devletleşme süreçlerini bir tarafa bırakırsak, Yıldırım Bayezid'in dönüştürücü çabaları, Fetret devrinin meseleleri, II. Murad döneminin henüz çok az çalışma sebebiyle farkına varılmayan zihniyet dünyasındaki değişimi, Fatih Sultan Mehmed'in reformları, XVI. yüzyılın başlarında Safevilerin ortaya çıkışıyla sosyal ve dinî anlamda yaşanan büyük kaos, Sultan Süleyman döneminin saltanat ve bürokratik gelişim süreçleri, Osmanlı askerî ve ekonomik hayatının temel dinamiği olan timar sisteminde zaman zaman yapılan ıslahat, XV. asırda kendisini gösteren askerî dönüşüm ve bunun bir sonraki asırda da süren sancıları, yine XVI. yüzyıl başlarındaki sosyal karışıklıklar ve bunun sonraki dönemlerde kesintilerle sürmesi, 1700'lü yıllarda mahiyet değiştirmekle birlikte devamlılık kesbetmesi, XVII. yüzyılın ilk yarısındaki hanedan krizleri, yeni çözüm yolunun bulunuşu ve yine saltanatta görünüş eseri de olsa dinî hassasiyetin zuhuru, ashab-ı hall-i akd meselesi, iltizam sisteminin yaygınlaştırıldığı yıllar, vergilerdeki İslami öze dönüş yolunda gayretlerin sebep olduğu yeni iktisadî arayış, uzun savaşların mali yüklerinin karşılanmasına yönelik tedbirlerin devreye girmesi, bürokratik anlamda XVII. yüzyıl sonlarındaki daha fazla ihtisaslaşmanın ve bunların ürünleri olarak kalemlerin çeşitlenmesi, asker ihtiyacı sebebiyle XVIII. yüzyıl başlarında sadece taşradan özel birliklerin değil timar sistemi içinde "ibtida" timarlar verilerek oluşturulmaya çalışılan asker toplama uygulaması, yine bu yüzyılda kendi iç arayışlarına dayanan ilmî gelişme hatta resmi kanallarla yürütülen "akademileşme" çabaları, kendine has bir Osmanlı aydınlanmasının doğuşu, diplomasi alanındaki tarihî seyr, taşra ve merkez güçle dengesindeki oynaklık sonucu ortaya çıkan büyük mahalli odaklar, Batı'daki gelişmelere paralel olarak Osmanlı ticari hayatında yeni arayışlar, şirketleşmeler vs.⁶¹ Bütün bunlara başka birçok ekleme de yapılabilir ve ampirik

60 Burada esas olarak Sokollu Mehmed Paşa'nın iktidarıyla başlayan, 1578-1590 Osmanlı-Safevi savaşlarıyla süren dönemde, eskiye nispetle görülen bazı farklı tatbikatlardan hareketle esneme noktası olan 1600'lü yılları daha geriye doğru, bazı ampirik, detaylandırılmış belli bir temaya yönelik araştırmaların ışığında, yeniden "esnetme" söz konusudur. Ancak bu tip "esnemelerin" ana çizgi içinde anlam ifade ettiğine tekrar vurgu yapmalıyım.

61 Burada belirttiğim hiçbir birisinin ayrıntısına haliyle girmedim. Çünkü burada önemli olan terminoloji meselesiydi. Örnekleyerek zikretmeye çalıştığım bu hayli eksik sıçramaların her birinin akademik çalışmalarla tesbiti söz konusudur. Yazıyı fazlaca kabartmamak

çalışmaların daha farklı yeni gelişmeleri tesbit etme imkânı söz konusudur. Fakat bütün bu sıçramaların “devrimci” büyük bir dönüşümü muayyen hale getirmedeği, keza muazzam bir zihniyet değişikliğinin eseri olmadığı, ana omurganın klasik örgüsü üzerinden giden bir ciheti bulunduğu tekrar belirtilmelidir.

Netice itibarıyla, XIX. yüzyıla uzanan dönemin, kuruluştan itibaren ana çizgi dahilinde zaman zaman yeni unsurlarla şekillendiği, yer yer bozulma emareleri görülerek ıslah edilmeye çalışıldığı ve “gelişim, dönüşüm, başkalaşım” vs. yaşayarak şekillendiği ama ana omurgadan kopmayarak devamlılık arz ettiği ileri sürebilir. Bu uzun dönem düz bir çizgi taşımaz, kendi içinde zaman zaman döner, helezonik bir özellik gösterebilir, bazen dönüştürücü sıçramalara sahne olur; fakat ana temeli veya omurgayı tamamıyla yenilemez, dolayısıyla gelenek çizgisi içinde kendine has yerleşmiş ana vasıflarını koruyucu bir klasik devri ön görür. Böyle düşünüldüğünde bütün bunlar Osmanlı Klasik Çağı bütünlüğü içinde mütalaa edilebilir ve bu anlamda çeşitli veçheleri nazarı itibara alan dönemlendirmeler için kapsayıcı bir “şemsiye” vazifesi görebilir.

Kanaatime göre XVIII. yüzyıldaki uzun geçiş döneminin⁶² bir yansıması olan ve keskin/devrimci bir “zihniyet” dönüşümünü de yansıtan Tanzimat çağı ise bütün bu ana omurganın tamamıyla terkedildiği, Batı karşısında artık çarenin geleneksel iç dinamiklerde değil de Batı’dan aranmaya çalışıldığı gerçek anlamda yeni bir devreyi teşkil eder. Bu devirde tam bir “devrimci” muazzam bir yenileşme söz konusudur ve eski rejim artık terkedilmiş, saray, bürokrasi, iç ve dış teşkilat, diplomasi anlayışı, eğitim sistemi, askerî nizam, kılık kıyafete varana kadar, bugüne de uzanan yeni bir döneme yelken açılmıştır. Osmanlı tarihi içinde Tanzimat ve sonrası bu açıdan ve gerçek anlamda bir “ikinci imparatorluk”tur. Fakat bunu

için bunlara yönelik kaynak atfı yapmadım. Okuyanlar zaten ilgili kaynaklara araştırmalara rahatça ulaşabilirler. Bu argümanlar için ayrıca bk. F. M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi 1300-1600* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2022⁹⁾; F. M. Emecen, “XVII. Yüzyıl Değişim ve Dönüşüm Çağı mıydı?”, *Derkenar: Söyleşiler, Mütalaalar, Portreler, Makaleler* (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yay., 2024).

62 Yine Klasik Çağ formatı içinde ama kendi içinden gelen bir değişim talebini yansıtan ve buna yönelik bazı çalışmaların yapıldığı da gözlenen devir, görece 1700’lü yıllara dayanır ve açık emaresi Lale Devri olarak farklı şekilde kavramsallaştırılabilecek dönemi öngörür. Yüzyılın ikinci yarısında uzun Osmanlı-Rus savaşlarının yol açtığı aksaklıklara aranan yeni çözümlerin Batı merkezli oluşunun açtığı yeni yol Tanzimat döneminin kışkırtıcı büyük dönüşümünün şafağı olmuştur. Bunun için bk. F. M. Emecen, “Matruşka’nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve “Lale Devri” Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, 52 (2018), s. 79-98.

durağan/donmuş bir Osmanlı devlet ve toplum düzeninin birden bire topyekûn değişim yaşadığı biçiminde anlamamak da gereklidir. Tabii ki devlet ve toplum yapısı birden “sabahtan akşama” değişmezler. Burada önemli bir çizgi kayması vardır ve şüphesiz bu keskin kopuş öncesiyle/kökenleriyle tamamen bağlantısız değildir. Yani anlaşıldığı kadarıyla bu sonuncu mesele bu yazının bağlamının dışında yeni tartışmaların kapısını aralamaktadır.⁶³ Her şeye rağmen süreçler ve görünüşler tahtında Klasik Çağ, Osmanlı tarihinin kendi içyapısı ve gelişimi itibarıyla modern öncesi tanımlarına nispetle daha makul kapsayıcı bir kavram olarak duruşunu korumaktadır.

63 Devamlılık vurgusuyla hareket eden R. Abou-El-Haj, XIX. yüzyıldaki Osmanlı reformlarının dışarıdan dayatılan modellere göre inşa edildiğini ifade ederken, bunun iç dinamiklerin kendi içinde çözüm üretecekleri bir ortam olarak yeni dünyayla baş edebilmeye müsait iç istekliliği konusunu ıskalamaktadır. Ona göre siyasî mülahazalarla hareket eden tarihçi kesim, gelenekçi bir yapıyla kendini tanımlayan Osmanlı toplumunun modernleşmekten başka bir çaresi yoktu şeklinde yanlış düşüncelerin peşinde koşmaktadır. Bu dönüşüm yapı itibarıyla ulus-devlete yönelimi öngörmektedir. Ona göre XIX. yüzyılın değişimini anlamak için Osmanlı tarihinin geleneksel denemelerden önceki devirlerine bakmak gerekir. Yine bu noktada Tanzimat’ın anlamlı ve kalıcı reformları için kökenlerinin XVIII. yüzyıla kadar giden bir süreci olduğunu yani Tanzimat’a giden yolun XVII. yüzyılda başladığını ifade eder (*Modern Devletin Doğuşu: 16. yüzyıldan 18. yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, trc. O. Özel-C. Şahin (Ankara: İmge Kitabevi Yay., 2000), s. 110-113). Ancak böyle bakarsak XVII. yüzyıl krizini ve yapılan yeni ıslahat çabaları bağlamını daha geriye de taşıyabiliriz. II. Bayezid devrine yahut Fatih devrine yahut Yıldırım Bayezid devrine kadar bu süreci geriye götürebiliriz! Fakat bu yaklaşıma Tanzimat devri düşünüldüğünde yukarıda belirttiğimiz ana eksen itibarıyla katılmak mümkün görünmez, üstelik kendi argümanları da böyle bir yaklaşımı nazk eder bir çerçeve sunar.

Yeniçağ ve Erken Modern Dönem Kavramları Arasında Osmanlı Klasik Çağı: Tanımlar ve Çalışmalar

Öz ■ Bu makalede Osmanlı tarihi özelinde dönemlendirme meselesi ele alınarak üçlü çağ sistemi üzerinde durulmuş, İlk/Eski, Orta, Yeni/Son Çağ şeklinde XVIII. yüzyılın başlarında Batı tarihçiliğinde ortaya çıkan taksimatın, Osmanlı tarihine nasıl adapte edildiğine temas olunmuştur. Bunlar içinde özellikle Yeniçağ'ın Osmanlı tarihini içine alan bir zaman dilimini oluşturması, akademik anlamda bugün de sürmektedir. Batı'daki karşılığı Modern olan bu terimin akademik olarak Yakın/Son çağın bir öncei şeklinde kabulü söz konusudur. Bununla beraber yine Batı tarihçiliğinden esinlenen Erken Modern dönem tanımı, Osmanlı tarihinin Avrupa tarihi için geçerli olan belirli bir dönemini (1450-1800) ihtiva etmek üzere yerleşmiştir. Bütün bu tanımlamaların Osmanlı tarihinin kendi özü içinde dar kalıplar halinde kaldığı, “zamanı esas alan” bu tip tanımlar yerine “Klasik Çağ” kavramının daha uygun bir yönelim sağlayacağı burada ileri sürülmüştür. Klasik çağın Osmanlı tarihinin başlangıcından itibaren Batılılaşma eğiliminin kesin hal aldığı Tanzimat dönemine kadar sürdüğü ve bu manada da bir dönemlendirme olarak içi dolu şekilde kavramsallaştırılabileceği belirtilmiştir. Anahtar kelimeler: Dönemlendirme, Osmanlılar, Yeniçağ, Klasik Çağ, Erken Modern, Modern Dönem, Tarih.

Kaynaklar

- Abou-El-Haj, Rifat: *Modern Devletin Doğası: 16. yüzyıldan 18. yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, trc. Oktay Özel-Canay Şahin, Ankara: İmge Kitabevi Yay. 2000.
- Ahmed Cevdet Paşa: *Târîh-i Cevdet*, c. I, İstanbul 1309.
- Ahmed Vefik Paşa: *Hikmet-i Târîh*, yay. R. Demir-B. Yurtoğlu-A. Utku, Konya: Çizgi Kitabevi 2013.
- Afyoncu, Erhan: “Ders Kitaplarında Osmanlı Tarihinin Dönemlere Ayrılması Meselesi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 4 (2001), s. 113-124.
- Ak, Mahmut: “Üniversite Tarih Eğitiminde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü/Anabilim Dalı'nın Yeri”, *Cumhuriyetin 80. Yılında Üniversitelerde Tarih Öğrenimi, Araştırmaları ve Yayınları Semineri, Bildiriler*, İstanbul: Globus Dünya Basım 2004, s. 103-128.
- Akköz, Hakan: “Yeniçağda Osmanlı Devletinde Yeniçerilerin Siyasal ve Sosyal Etkinliği (Fatih, Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman Dönemleri)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi: Uluslararası Hakemli Tarih Araştırma Dergisi = Journal of History and Future International Journal of History Research*, VII/4 (2021), s. 663-678.
- Alkan, Necmettin: “Ahmed Cevdet Paşa ve Süleyman Hüsnü Paşa'da Fenn-i Tarih ve Tarihin Çağlara Ayrılması”, *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi*

- Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, ed. M. F. Gökçek, Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yay. 2014, s. 712-722.
- : “Tarihin Çağlara Ayrılmasında Üçlü Sistem ve Türk İslam Tarihi’nin Çağ Taksimi Meselesi”, *Turkish History Education Journal: Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, III/2 (2014), s. 43-64.
- : “Tarihin Çağlara Ayrılmasında Üçlü Sistemin Hıristiyan Batı Avrupa Kökleri”, *Türkiye’de Tarih Yazımı*, ed. V. Engin-A. Şimşek, İstanbul: Yeditepe Yay. 2011, s. 285-299.
- : “Tarihin Çağlara Ayrılmasında Üçlü Sistem ve Avrupa Merkezci Tarih Kurgusu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi: The Journal of International Social Research*, II/9 (2009), s. 23-41.
- Arslan, Ali: “Türkiye’de Tarih Bölümü’nün Kuruluşu”, *Cumhuriyetin 80. Yılında Üniversitelerde Tarih Öğrenimi, Araştırmaları ve Yayınları Semineri, Bildiriler*, İstanbul: Globus Dünya Basım 2004, s. 1-22.
- Barkey, Karen: *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, trc. Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay. 1999.
- : *Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, trc. E. Kılıç, İstanbul: Versus Kitap 2011.
- Bauer, Thomas: *Neden İslam’ın Orta Çağı Yoktu: Antik Çağın Mirası ve Doğu*, trc. H.Y. Akçay, İstanbul: Runik Kitap 2021.
- Brummet, Palmira: *Mapping the Ottomans: Sovereignty, Territory, and Identity in the Early Modern Mediterranean*, New York: Cambridge University Press 2015.
- Bulunur, K. İlker: “Kaptanlar, Tüccarlar ve Devlet: Erken Modern Dönemde Karadeniz’de Osmanlı Ticareti”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik-Samsun*, c. II, Samsun: Canik Belediyesi 2013, s. 1089-1096.
- Bulut, Mehmet: “Erken Modern Dönem Osmanlı Ticaret Literatürüne Genel Bir Bakış”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1 (2003), s. 219-244.
- Cambridge History of Turkey*, I-IV, Cambridge: Cambridge University Press 2006-2013; trc. *Türkiye Tarihi*, I-IV, İstanbul: Kitap Yayınevi 2011-2016.
- Çelik, Bülent: “Yeniçağda Osmanlı Piyadelerinin Askeri Potansiyeli = Military Potential of Ottoman Infanymen in New Age”, *Anasay: 3 Aylık Ulusal Hakemli-Sürekli Dergi*, VII/23 (2023), s. 31-50.
- Darling, Linda: “Osmanlı Tarihinde Dönemlendirmeye Farklı Bir Bakış”, trc. H. Uğur, *Osmanlı Geriledi mi?*, haz. M. Armağan, İstanbul: Etkileşim Yayınları 2006, s. 165-181.
- Dikici, A. Ezgi: “Adâb ve Bağlam: Erken Modern Dönem İstanbul’unda Osmanlı Saray Hadımlarının Mimari Hâmilikleri”, *Ekrem Hakkı Ayverdi’nin Hâtırasına: Osmanlı Mimarlık Kültürü*, İstanbul: Kubbealtı Yayınevi 2016, s. 67-100.

- Early Modern European History: 1350-1750*, ed. Hamish Scott, Oxford: Oxford University Press 2015.
- Efe, Aydın: “Ferik Süleyman Hüsnü Paşa’nın Tarih Algısı”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, IX (2004), s. 207-215.
- Emecen, Feridun M.: *Derkenar: Söyleşiler, Mütalaalar, Portreler, Makaleler*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları 2024.
- : *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi 1300-1600*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay. 2022⁹.
- : *Osmanlı Klasik Çağında Hilafet ve Devlet*, İstanbul: Kapı Yayınları 2020.
- : “Matruşka’nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve “Lale Devri” Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, 52 (2018), s. 79-98.
- : “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Tarihi ve Halil İnalçık”, *Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri: 2, Prof. Dr. Halil İnalçık*, ed. Y. Oğuzoğlu-S. Kırılı, Bursa: Türk Ocakları 2016, s. 88-98.
- : *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul: Timaş Yay. 2009.
- : “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Tarihine Yaklaşımlar Üzerine Bazı Mülahazalar”, *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları: Tesbitler-Problemler-Teklifler*, ed. A. Akyıldız-Ş. T. Buzpınar-M. Sinanoğlu, İstanbul: İSAM Yayınları 2007, s. 21-36.
- Erken Modern Avrupa Tarihi: Esaslar I*, haz. Hamish Scott, trc. İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yay. 2022.
- Genç, Mehmet: “Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği: Osmanlı Tarihinde Periyotlaştırma Meselesi”, *Osmanlı Geriledi mi?*, haz. M. Armağan, İstanbul: Etkileşim Yayınları 2006, s. 329-346.
- Goffman, Daniel: *The Ottoman Empire and the Early Modern Europa*, Cambridge: Cambridge University Press 2002.
- Gölen, Zafer: “Yeniçağ’da Müslüman Hind Devletlerine Osmanlı Askerî Yardımı ve Sonuçları”, *Dr. Kemal Daşcıoğlu’na Vefa Kitabı*, ed. Mithat Aydın, Süleyman İnan, Ankara: Pegem Akademi 2020, s. 563-578.
- Hammer-Pursgustall, Joseph von: *Devlet-i Osmâniyye Târîhi*, trc. M. Ata, I-X, İstanbul 1329-1337.
- : *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I-X, Pesth 1827-1835.
- Hathaway, Jane: “Osmanlı Tarihinin Dönemlere Ayrılması Sorunu: 15. ve 18. Yüzyıllar”, trc. C. Demirkıran, *Osmanlı Geriledi mi?*, haz. M. Armağan, İstanbul: Etkileşim Yayınları 2006, s. 183-194.
- Hayrullah Efendi: *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Târîhi*, c. I, İstanbul 1271.
- İnalçık, Halil: *Devlet-i Aliyye. Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar: Klasik Dönem (1302-1606)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2009.

- : “Osmanlı Tarihinde Dönemler”, trc. F. Kılıdökme-Mollaoğlu, *OTAM*, 10 (1999), s. 334-350.
- : *Essays in Ottoman History*, İstanbul: Eren Yayıncılık 1998.
- : *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*, London: Weidenfeld and Nicolson 1973.
- Johnson, William: *Early Modern Europe: An Introduction to a Course of Lectures on the Sixteenth Century*, Cambridge: E. Johnson 1869.
- Jorga, Nicolae: *Geschichte des Osmanischen Reiches*, c. I-V, Gotha: Friedrich Andreas Pertthes 1908-1913.
- : *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, trc. Nilüfer Epçeli, c. I-V, İstanbul: Yeditepe Yayınevi 2005.
- Kafesoğlu, İbrahim: “Türk Tarihinde Çağlar Meselesi”, *Türk Kültürü*, XXII/254 (Haziran 1984), s. 343-354.
- : “Üniversite Tarih Öğretiminde Yeni Bir Plan”, *Tarih Dergisi*, 19 (1964), s. 1-13.
- Kanuni ve Çağ: Yeniçağ'da Osmanlı Dünyası*, trc. Sermet Yalçın, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Karademir, Zafer: “Osmanlı Yeniçağı'nda Toprağa Dayalı Askerî ve Ekonomik Yapının Temsilcileri Olarak Zâimler: Amasya Örneği (1700-1740)”, *Karadeniz Araştırmaları: Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, XIX/75 (2022), s. 699-721.
- Karpat, Kemal: “Osmanlı Tarihinin Dönemleri – Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım”, *Osmanlı ve Dünya*, haz. K. Karpat, İstanbul: Ufuk Yay. 2000, s. 119-155.
- Kenan, Seyfi: “Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerinde Bir Çözümleme”, *Osmanlı Araştırmaları*, 41 (2013), s. 2-10.
- Kılıç, Orhan: “Orta ve Yeniçağ'da Van Gölü'nde Gemi Yapımı, Taşımacılık ve Ticaret”, *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, V/2 (2019), s. 1-24.
- Kıvrak, Ensar: “Osmanlı Erken Modern Döneminde Egemenliğin Sürekliliği Sorunu ve Devlet Tüzel Kişiliğinin Gelişimi (1453-1617)”, *International Journal of Social Inquiry*, XIV/2 (2021), s. 693-714.
- Korkmaz, Ferhat: “Ahmet Mithat Efendi'nin Cellât Romanı ve Erken Modern Avrupada Şiddet (1500-1800)”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, X/8 (2015), s. 1643-1658.
- Krstic, Tijana: *Contested Conversions to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire*, Stanford: Stanford University Press 2011.
- Kumrular, Özlem: “Yeniçağ Avrupasının Gözünden ve Kaleminden İstanbul”, *Kültürler Başkenti İstanbul*, ed. Fahameddin Başar, haz. Fatma Yücel, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı 2010, s. 192-205.

- : “Yeniçağ’da Avrupa’nın İstanbul Algısı: Lettere di Costantinopoli”, 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi. Türk ve Dünya Kültürlerinde İstanbul, Bildiriler I: İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul*, haz. Suzan Gür, Şebnem Ercebeci Çınar, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi 2011, s. 751-759.
- Le Goff, Jacques: *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?*, trc. A. Berktaş, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 2016.
- Medeniyet ve Klasik*, ed. N. Ardıç-A. Arlı-H. Özkan, İstanbul: Kültür ve Sanat Vakfı, Klasik Yayınevi 2007.
- McCarthy, Justin: *The Ottoman Turks: An Introductory History to 1923*, New York: Addison Wesley Longman Inc. 1997.
- Özcan, Kemal: “Üniversite Tarih Eğitiminde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı’nın Yeri”, *Cumhuriyetin 80. Yılında Üniversitelerde Tarih Öğrenimi, Araştırmaları ve Yayınları Semineri, Bildiriler*, İstanbul: Globus Dünya Basım 2004, s. 129-145.
- Özel, Oktay: “Modern Osmanlı Tarih Yazımında Klasik Dönem: Bir Eleştirel Değerlendirme”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, IV (2006), s. 273-294.
- Öztürk, Temel: “Yeniçağ’da Sefere Giden Osmanlı Ordusunda Top Sevkıyatı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 181 (2009), s. 135-152.
- Salzman, Ariel: *Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Régime’i*, trc. A. Özdemir, İstanbul: İletişim Yay. 2011.
- Sarı, Sema Aktaş: “Erken Modern Dönemde Kırım Hanlığı’nda Kusurlu Köleler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, VIII/1 (2023), s. 137-164.
- Schönig, Claus: *Von Hunnen, Türken und Mongolen: Eine vorgeschlagene Periodisierung der türkischen Geschichte*, 3. gözden geçirilmiş baskı, Bonn: Orient-Institut Istanbul 2011.
- Süleyman the Magnificent and His Age: The Ottoman Empire in the Early Modern World*, ed. Metin Kunt-Christine Woodhead, London: Longman 1995.
- Tanyeli, Uğur: “Bir Historiyografik Model Olarak Gerileme-Çöküş ve Osmanlı Mimarlığı Tarihi”, *Osmanlı Geriledi mi?*, haz. M. Armağan, İstanbul: Etkileşim Yayınları 2006, s. 311-327.
- Tarihçilerin Kutbu – “Halil İnalçık Kitabı”*, haz. E. Çaykara, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2005.
- Taş, Hülya: “Erken Modern Osmanlı’da Sağlık Hizmetleri”, *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları*, XL (2013), s. 353-371.
- Tat, Mahmut: “Erken Modern Manisa’da Prestij, Statü ve Servet Arasında Mihr (1700-1819)”, *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, V/1 (2019), s. 77-109.

- Taylor, John G.: *From Modernization to Modes of Production: A Critique of the Sociologies of Development and Underdevelopment*, London: Macmillan Press 1979.
- Terzi, Arzu: “Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı’nın Tarihçesi”, *Cumhuriyetin 80. Yılında Üniversitelerde Tarih Öğrenimi, Araştırmaları ve Yayınları Semineri, Bildiriler*, İstanbul: Globus Dünya Basım, 2004, s. 285-302.
- Tezcan, Baki: *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge: Cambridge University Press 2010.
- The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, ed. V. Aksan-D. Goffman, Cambridge: Cambridge University Press 2007.
- Tipps, Dean C.: “Modernization Theory and the Comparative Study of Societies: A Critical Perspective”, *Comparative Studies in Society and History*, XV (1973), s. 199-226.
- Tocqueville, Alexis de: *Eski Rejim ve Devrim*, trc. Turhan Ilgaz, Ankara: İmge Kitabevi Yay. 2021.
- White, Sam: *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press 2011.
- Wiesner-Hanks, Merry E.: *Erken Modern Dönemde Avrupa, 1450-1789*, trc. H. Çalışkan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 2009.
- Vocelka, Karl: “Das Türkenbild des christlichen Abendlands in der frühen Neuzeit”, *Österreich und die Osmanen: Prinz Eugen und seine Zeit*, ed. Erich Zöllner, Karl Gutkas, Hermann Möcker, Wien: Österreichischer Bundesverlag 1988, s. 20-32.
- : “Erken Yeniçağda Hristiyan Batı Dünyasında Türk İmajı”, trc. S. Çolak-F. Akay-Türker, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2 (2016), s. 247-267.
- Yaşar, Ahmet: ““Külliyen Ref”ten “İbreten li’l-Gayr”e: Erken Modern Osmanlı’da Kahvehane Yasaklamaları”, *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, haz. Ahmet Yaşar, İstanbul: Kitap Yay. 2009, s. 36-44.
- Yaycıoğlu, Ali: “Osmanlı Erken Moderni”, trc. Ö. Kabacaoğlu, *Tarih yazımı*, 2 (2021), s. 286-289.
- : “Ottoman Early Modern”, *Journal of Ottoman and Turkish Studies Association*, VI/1 (2020), s. 70-73.
- Yeniçağda Osmanlı Dünyası: Kanuni ve Çağı*, ed. Metin Kunt-Christine Woodhead, trc. Sermet Yalçın, İstanbul: Alfa Yay. 2015.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm: *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, I-VII, Hamburg: Friedrich Perthes 1840-1862.
- : *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, trc. N. Epçeli, c. I-VII, İstanbul: Yeditepe Yayınevi 2011.